

Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdis

Gediminas Petrauskas

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio štabo bunkerio (UK 33152)

(Daugėliškių miškas, Raseinių r., Ariogalos sen.)

archeologinių tyrimų 2010 m.

a t a s k a i t a

Kultūros paveldo centro Paveldosaugos
bibliotekos Dokumentų fondai
Fondo Nr. 39
Apyrašo Nr. 4 2108
Apsk. Vien. Nr.

Vilnius 2012

TURINYS

ĮVADAS	3
ISTORINIAI DUOMENYS	6
GEOGRAFINĖ PADĖTIS IR APLINKA.....	9
TYRIMŲ PRIEŠISTORĖ IR EIGA.....	10
Metodika ir priemonės	12
PLOTO TYRIMAI	15
Viršutinis sluoksnis.....	15
Vidurinis sluoksnis	17
Apatinis sluoksnis.....	22
Pjūviai	27
Kontrolinių juostų pjūviai	28
LLKS ŠTABO BUNKERIO APLINKOS ŽVALGYMAS.....	29
„KELMO LOBIS“	31
PARTIZANŲ ARCHYVO RADIMVIETĖ.....	32
APIBENDRINIMAS	33
IŠVADOS.....	37
RADINIŲ SĄRAŠAS	38
NEINVENTORINTŲ RADINIŲ SĄRAŠAS	120
SUTARTINIAI ŽENKLAI	122
AUKŠČIŲ PERSKAIČIAVIMO LENTELĖ.....	123
PLANŲ IR BRĖŽINIŲ SĄRAŠAS	124
FOTONUOTRAUKŲ SĄRAŠAS	125
PLANAI IR BRĖŽINIAI	130
FOTONUOTRAUKOS	150
PRIEDŲ SĄRAŠAS.....	186
PRIEDAI	187
Tyrimų projektas.....	187
Leidimas vykdyti archeologinius tyrimus.....	191
Pažyma apie rastus standartinius sprogmenis	192
Partizanų nuotraukos ir kaukolės fragmentų tyrimų ataskaita.....	193
Partizanų ryšininko A. K. Bersėno-Stirniuko, Klajoklio prisiminimai.....	195
Radinių perdavimo aktai	218

IVADAS

2010 m. gegužės 4 d. Mokslinė archeologijos komisija patvirtino Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (toliau – LLKS) štabo bunkerio¹ vietos (UK 33152) (Daugėliškių miškas, Raseinių r., Ariogalos sen.) archeologinių tyrimų projektą (priedas 1). Pagal 2010 m. gegužės 5 d. išduotą Leidimą nr. 48 vykdyti archeologinius tyrimus (priedas 2), LLKS štabo bunkerio tyrimams vadovavo Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologas ir Vilniaus universiteto archeologijos magistro studijų I kurso studentas Gediminas Petrauskas.

Archeologiniai tyrimai vykdyti 2010 m. gegužės 14 – liepos 6 ir rugsėjo 4–5 dienomis. Ekspedicijoje be tyrimų vadovo dalyvavo KU BRIAI vyresn. mokslo darbuotojas dr. Vykintas Vaitkevičius, VU istorijos specialybės IV kurso studentės Aistė Čepulytė ir Kristina Dūdaitė, LNM archeologas Gytis Grižas, archeologas Vaidotas Suncovas, VU archeologijos magistro I kurso studentės Livija Ivanovaitė, Ana Markevič ir bakalauro IV kurso studentai Justinas Račas, Evelina Simanavičiūtė, Miglė Urbonaitė, KU archeologijos magistro I kurso studentas Egidijus Abromavičius, VU medicinos IV kurso studentė Jovita Laurinaitytė, VPU fizikos ir taikomosios kompiuterijos IV kurso studentas Mantas Lapeika, VU biofizikos II kurso studentė Indrė Lapeikaitė, VPU istorijos II kurso studentė Augustė Kantautaitė, Lietuvos kariuomenės Sausumos pajėgų Juozo Lukšos mokymo centro Paramos ginklų vyresnysis ekspertas šb. srž. Ernestas Kuckailis, Panevėžio žygeivių klubo žygeiviai Bronius Mažylis, Algimantas Stalilionis, Liucija Šiaučiūnienė ir Gintautas Veržukauskas, muzikantas Rokas Radzevičius, Vytenis Dapkevičius ir moksleiviai Daumantas Mažylis, Rapolas Radzevičius ir Vykintas Vaitkevičius.

Archeologinių tyrimų metu ekspedicijai talkino Ariogalos gimnazijos istorijos mokytojas Andrius Bautronis ir moksleiviai Deividas Baranauskas, Karolis Kaženauskas, Deividas Petravičius, Karolina Užemeckaitė, taip pat Šarūnė Balandytė, Ugnė Deimantė Keturakytė, Paulius Mišeika, Justinas ir Tomas Norkaičiai, Lukas Račas.

Svarbiausia ekspedicijos grandimi, priartinusia LLKS štabo bunkerio tyrimų komandą prie bandomų atkurti istorinių įvykių, tapo atidžiai tyrimų eigą stebėjęs partizanų ryšininkas Albinas Kęstutis Bersėnas (3, 4, 8 nuotr.). Ryšininko prisiminimai ir archeologiniai duomenys E. Kuckailiui suteikė galimybę atkurti bunkerio šturmo eigą.

Prie sėkmingo tyrimų komandos darbo prisidėjo ir patalpas nakvynei Ariogalos gimnazijos Technologijų kabinete (su virtuve ir dušu) suteikė gimnazijos direktorius Arvydas Stankus, ekspedicijos dalyvius nuoširdžiai globojo ariogališkių Jūratės ir Arvydo Račų šeima.

---

¹ Tyrimų projekte tirtas bunkeris buvo įvardytas kaip Prisikėlimo apygardos štabo bunkeris, tačiau vėliau buvo pradėtas naudoti tikslesnis pavadinimas – Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio štabo bunkeris. Šioje ataskaitoje, kaip ir jau pasirodžiusiuose straipsniuose, naudojamas tik naujasis variantas.

Tyrimų metu naudotas asmeninis V. Vaitkevičiaus inventorių, metalo ieškiklį jai paskolino dr. Laurynas Kurila. Ataskaitos autorius taip pat dėkingas Monikai Žemantauskaitei, sunkiu momentu leidusiai naudotis jos automobiliu.

Archeologinių tyrimų metu aptikti radiniai perduoti Raseinių krašto istorijos muziejui, dalis jų buvo restauruojama Prano Gudyno restauravimo centre (priedas 6). Rastą ginkluotę (ginklus, granatų fragmentus, šovinių tūtas ir kulkas) nustatė ir apibūdino E. Kuckailis, medaliukus – LNM numizmatė Regina Ablėnienė. Ataskaitoje radiniai su iliustracine medžiaga siejami remiantis jų numeriais.

Tyrimų planus vietoje braižė ir programa ArcGIS 9 perbraižė ataskaitos autorius. Skaitmeninių fotonuotraukų autoriai – G. Petrauskas, E. Simanavičiūtė ir V. Vaitkevičius, radinius fotografavo G. Petrauskas. Vietovės topografinį planą Raseinių rajono savivaldybės užsakymu sudarė Laimonas Riuka (4 brėž.).

LLKS štabo bunkeryje žuvusių partizanų nuotraukos² (5 nuotr.) ir aptiktų kaulų fragmentų antropologinę analizę atliko VU Medicinos fakulteto Anatomijos, histologijos ir antropologijos katedros prof. Rimantas Jankauskas, atliekant tyrimą dalyvavo Valstybinės teismo medicinos tarnybos prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos Medicinos kriminalistikos laboratorijos vedėja Ramunė Sitenė (priedas 4).

Ryšininko A. K. Bersėno pasakojimą ir ekspedicijos darbo momentus filmavo Justinas Lingys (DV) (8, 46 nuotr.), atskirus epizodus – Algis Kuzmickas (DV) ir V. Vaitkevičius (MiniDV). V. Vaitkevičiaus, G. Petrausko ir A. Bautronio interviu įrašė Inga Berulienė. V. Vaitkevičiaus ir J. Lingio kalbinamo A. K. Bersėno prisiminimus užfiksavo A. Čepulytė, juos iššifravo ataskaitos autorius³ (priedas 5).

Parengti LLKS štabo bunkerio archeologinių tyrimų ataskaitos 4 egzemplioriai perduoti saugoti Kultūros paveldo departamentui, Lietuvos istorijos institutui, Raseinių krašto istorijos muziejui ir Raseinių rajono savivaldybei.

Ekspedicija Daugėliškių miške sukėlė didelį susidomėjimą mokslininkų tarpe ir visuomenėje. Ekspediciją aplankė archeologai Olegas Fediajevas, Mindaugas Mačiulis, dr. Manvydas Vitkūnas, etnokultūrologė dr. Daiva Vaitkevičienė, architektė dr. Aistė Andriušytė, Raseinių krašto istorijos muziejaus direktorė Birutė Kulpinskaitė su muziejaus kolektyvu, Raseinių r. mero padėjėjas Antanas Vizbaras, Raseinių r. savivaldybės Architektūros ir urbanistikos skyriaus vyr. specialistė kultūros vertybių apsaugai Gražina Pečkaitienė, Ariogalos gimnazijos mokytoja Dalė Ūselienė, partizanų ryšininkas Vytautas Smitrius, taip pat Laima, Jurgis ir Nandas Čepuliai,

² Lietuvos Ypatingasis archyvas (toliau – LYA) f. K-1, ap. 58, b. 25548/3, l. 273.

³ A. K. Bersėno prisiminimai anksčiau jau buvo publikuoti: *Aukštaitijos partizanų prisiminimai* (sud. R. Kaunietis). D. 3. Vilnius, 2001, p. 328–339.

Šarūnas Jatautis, Lina ir Mindaugas Kantautai, Ieva Mitokaitė, Jūratė ir Arvydas Račai, Vikenė Vaitkevičiūtė.

Šešiasdešimtosios bunkerio šturmo ir partizanų žūties metinės 2011 m. liepos 22 d. 5 val. ryto buvo paminėtos prie atidengtų bunkerio konstrukcijų susirinkusių LLKS štabo bunkerio ir Bajorų kapinyno archeologinių ekspedicijų dalyvių, daugybės svečių ir šiai vietai neabejingų žmonių.

LLKS štabo bunkerio tyrimų ekspedicija trumpai pristatyta Raseinių rajono žiniasklaidoje⁴ ir internete⁵, taip pat domėtasi partizanų gyvenimo sąlygomis po žeme⁶. Archeologinių tyrimų rezultatai apibendrinti pasirodžiusiuose straipsniuose⁷. 2010 m. liepos 9 d. Daugėliškių miško bunkerio archeologiniams tyrimams buvo skirta I. Berulienės vedama Lietuvos radijo „Gyvosios istorijos“ laida.

Pasibaigus LLKS štabo bunkerio tyrimams, daug dėmesio skirta jų rezultatų, archeologijos mokslo reikšmės ir kompleksinių tyrimų būtinybės ginkluotos rezistencijos paveldo vietose pristatymui visuomenei ir mokslinės bendruomenės tarpe. 2010 m. spalio 27 d. Vilniaus universitete ataskaitos autorius kartu su A. Čepulyte, E. Kuckailiu ir V. Vaitkevičiumi perskaitė paskaitą „Prisikėlimo apygardos štabo bunkerio (Daugėliškių miškas, Raseinių r.) tyrimai 2010 m.: kompleksinis požiūris į pokario kovų istoriją“. Ši paskaita 2011 m. vasario 10 d. buvo pakartota Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse surengtame renginyje „Pirmieji archeologiniai partizanų bunkerių tyrimai Lietuvoje“⁸, tų pačių metų gegužės 13 d. – Raseinių krašto istorijos muziejuje, rugpjūčio 26 d. – šiuolaikinės baltų kultūros festivalyje „Mėnuo Juodaragis“ Zarasuose, rugsėjo 23 d. – Šiaulėnų Marcelino Šikšnio vidurinėje mokykloje, rugsėjo 26 d. – Vilniaus universiteto archeologijos ir paveldosaugos specialybių magistrantams, spalio 5 d. – Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo

⁴ **Pečkaitienė G.** Daugėliškių miške darbai tęsiasi. *Alio, Raseiniai*. 2010 05 27, nr. 21, p. 4.

⁵ **Pečkaitienė G.** Graži ariogališkių iniciatyva. Prieiga internetu: <<http://www.raseiniai.lt/index.php?1045908222>> [žiūrėta 2011 11 08]; **Petrauskas G.** Archeologiniais tyrimais tikslinama naujųjų laikų istorija. Prieiga internetu: <<http://www.lnm.lt/naujienos/archyvas/2010-m-ii-iii-ketv/419.html>> [žiūrėta 2011 11 04]; **Vaitkevičius V.** Daugėliškių miško bunkerio archeologinė ekspedicija. Prieiga internetu: <<http://www.raseiniai.lt/index.php?704842347>> [žiūrėta 2011 11 08].

⁶ **Rupeikaitė V.** Slėptuvė po žeme – ne itin patrauklus laikinas būstas. *Kauno diena*. 2011 06 27, nr. 146, p. 14.

⁷ **Čepulytė A.** Daugėliškių miške atgaivinti šešiasdešimties metų senumo įvykiai. *Tremtinys*. 2010 07 30, nr. 28, p. 1–2; **Čepulytė A., Petrauskas G.** Archeologiniai partizanų bunkerių tyrimai: naujo lūžio pradžia? *Sibiro alma mater. Ave, vita! Būk sveikas, gyvenime!* (spaudoje); **Čepulytė A., Petrauskas G.** Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio archeologiniai tyrimai Daugėliškių miške. *Genocidas ir rezistencija*. Vilnius, 2011, Nr. 2 (30), p. 165–172; **Kuckailis E.** Neramus 1950 metų liepos 22 dienos rytas Daugėliškių miške. *Karys*. 2010, nr. 10, p. 51–53; **Kuckailis E.** Neramus 1950 metų liepos 22-osios rytas Daugėliškių miške (2 dalis). *Karys*. 2011, nr. 3, p. 42–44; **Petrauskas G.** Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio Daugėliškių miške tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*. Vilnius, 2011, p. 515–522.

⁸ Nuo šio renginio paskaitos pavadinimas tapo „Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio štabo bunkerio (Daugėliškių miškas, Raseinių r.) tyrimai 2010 m.: kompleksinis požiūris į pokario kovų istoriją“. Renginyje pranešimą taip pat skaitė dr. Gintautas Vėlius, kuris pristatė 2010 m. vykdytus archeologinius partizanų bunkerių tyrimus Mėnaičiuose ir Balandiškyje (abu – Radviliškio r.).

akademijoje, spalio 20 d. – Vilniaus etninės kultūros centre, lapkričio 17 d. – Juodšilių „Šilo“ gimnazijoje. Paskaita buvo įtraukta į Aistės Smilgevičiūtės ir grupės „Skylė“ muzikinio albumo „Broliai“ koncertinio turo „Broliai partizanų apygardose“ renginių programą ir birželio 24 d. perskaityta Varėnoje⁹, liepos 15 d. – Jurbarke, rugsėjo 13 d. – Marijampolėje¹⁰, rugsėjo 16 d. – Biržuose ir rugsėjo 23 d. – Radviliškyje.

LLKS štabo bunkerio archeologinių tyrimų metu aptikti radiniai 2011 m. gegužės 14 d. perskaitytu pranešimu pristatyti Vanagiškiuose (Panevėžio r.) vykusiame steigiamajame Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdžio susirinkime. 2011 m. spalio 1 d. Šiauliuose surengtoje antroje *Sibiro alma mater* konferencijoje „Tremtinių takais“ perskaitytas pranešimas „Archeologiniai partizanų bunkerio tyrimai: naujo lūžio pradžia?“. 2011 m. lapkričio 25 d. pranešimas „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio Daugėliškių miške tyrimai“ pristatytas tarptautinės mokslinės konferencijos „Naujausi archeologiniai tyrinėjimai“ auditorijai Kernavėje.

2011 m. lapkričio 21 d. Raseinių krašto istorijos muziejuje atidaryta paroda „Prikelti naujam gyvenimui“, kurioje buvo eksponuojami iš P. Gudyno restauravimo centro sugrįžę restauruoti LLKS štabo bunkerio archeologinių tyrimų metu aptikti radiniai (138–142 nuotr.). Planuojama, jog ateityje muziejuje bus įrengta pastovi bunkerio ir jo tyrimams skirta ekspozicija.

Archeologinių tyrimų metu aptiktus partizanų kaukolių skliauto fragmentus 2012 m. gegužės mėn. planuojama palaidoti Ariogalos miesto kapinėse įrengtoje Lietuvos partizanų kapavietėje.

ISTORINIAI DUOMENYS

1948 m. balandžio 1 d. buvo įkurta paskutinė iš devynių buvusių partizanų apygardų – Prisikėlimo apygarda. Ji buvo suformuota iš buvusios Jungtinės Kęstučio apygardos teritorijos ir įjungta į bendrą Vakarų Lietuvos (Jūros) sritį. Pirmuoju apygardos vadu tapo Petras Bartkus-Žadgaila, štabo viršininku paskirtas Leonardas Grigonis-Užpalis¹¹. Prisikėlimo apygarda buvo sudaryta iš trijų rinktinių, Daugėliškių miške įrengtas LLKS štabo bunkeris priklausė Maironio rinktinei (1 brėž.).

Pagrindinis ir vienintelis gyvas istorinių įvykių liudininkas – LLKS štabo bunkerio ryšininkas Albinas Kęstutis Bersėnas-Stirniukas, Klajoklis (g. 1928 m. kovo 1 d.) (3–4, 8 nuotr., priedas 5). Baigęs 4 klases, A. K. Bersėnas gyveno tėvo eigulio Juozo Bersėno namuose Molupių k., Daugėliškių miško pakraštyje, todėl miškas jam buvo gerai pažįstamas. Su partizanais turėjęs

⁹ Šio renginio metu paskaitą skaitė vienintelis E. Kuckailis.

¹⁰ Nuo šio renginio prie paskaitininkų būrio prisijungė plk. lt. Valerijus Šerelis.

¹¹ Gaškaitė N., Kašėta A., Kuodytė D., Ulevičius B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas, 1996, p. 274; Gaškaitė-Žemaitienė N. Prisikėlimo apygarda. *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje.* Vilnius, 1999, p. 14–15; Malinauskaitė A. Prisikėlimo apygardos spauda. *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje.* Vilnius, 1999, p. 191.

ryšių nuo 1944 m., ir nuo 1947 m. rudens pradėjo bendrauti su Aleksu Meškausku-Elyte (1 nuotr.) ir Juozu Tomkumi-Gabriu. Prie bunkerio statymo Daugėliškių miške idėjos sugrįžta 1948 m. balandžio mėn., ir šį sykį bunkeriu tinkamos vietos ieškojo pats Prisikėlimo apygardos vadas P. Bartkus.

LLKS štabo bunkerio statyboms 1948 m. balandžio mėn. vadovavo A. Meškauskas, kartu buvo partizanai J. Tomkus ir J. Zinius-Nemunėlis. Balandis buvo pasirinktas neatsitiktinai – tai mėnuo, kuomet miške mažiausiai pašalinių žmonių (nėra uogautojų ir grybautojų), todėl sėkmingai įrengti bunkerį buvo kur kas paprasčiau. A. K. Bersėno teigimu, bunkeris buvo pastatytas per savaitę – molinga žemė ir statybinių medžiagų trūkumas lėtino darbus. Bunkerį statė du ar trys žmonės, dar keli partizanai būdavo sargyboje. Medieną bunkeriu parūpino pats ryšininkas, kuris arkliu nuvežė rąstus į Čekiškę (8 km nuo Molupių kaimo) ir partizanams juos grąžino taisyklingai supjautomis 2 ir 3 m ilgio lentomis.

Nors bunkeris buvo įrengtas 1948 m. balandį, tačiau vasarą stengtasi jame nesilankyti, kad visiškai išnyktų statybos žymės; jame nebuvo renkamosi ir žiemoti. Į bunkerį sugrįžta 1949 m. pavasarį, po vasario mėn. įvykusio visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavimo, kuriame buvo įkurtas LLKS. Šiame suvažiavime dalyvavo P. Bartkus ir L. Grigonis. Daugėliškių miško bunkeryje buvo spausdinami Prisikėlimo apygardos dokumentai, atsišaukimai ir kt. A. K. Bersėnas prisimena, kaip platindavo atsišaukimus: „Nueidavau kur į šokius, pašoku, kokiai mergicai kur į kišeniukę, arba kitas te kur nors suranda“. Reikia pabrėžti, jog Daugėliškių miške bunkeris buvo įkurtas ne kaip nuolatos gyvenama vieta, bet kaip susitikimams skirtas LLKS štabo bunkeris. P. Bartkus laikėsi griežtos konspiracijos, šio bunkerio nerodydavo net savo ryšininkams.

LLKS štabo bunkerio istorijoje didelę reikšmę turėjo ryšininkai. Be A. K. Bersėno, šio bunkerio partizanams ryšininkavo Elvyra Pliopelytė-Zita (g. 1921 m., gyvenusi padirbtais dokumentais Valerijos Kilimaitės pavarde) ir Marytė Pranevičiūtė-Jurgiukas, Vaiva, Vėtra (g. 1925 m., buvusi vyriausiosios vadovybės ryšių įgaliotinė tarp Prisikėlimo apygardos ir Pietų Lietuvos srities).

1949 m. rugpjūčio 13 d. Užpelkių miške žuvus P. Bartkui, LLKS štabo bunkerį savo žinion perėmė L. Grigonis.

1950 m. pavasarį L. Grigoniui susirgus plaučių uždegimu, į bunkerį buvo atvesta ryšininkė M. Pranevičiūtė, kuri viena pati savaitę gydė vadą. A. K. Bersėno teigimu, tarp ryšininkės ir L. Grigonio buvo užsimezgusi abipusė simpatija. 1950 m. birželio 6 d. M. Pranevičiūtė buvo sulaikyta, pas ją aptikta partizanų spaudos ir vyriausiosios partizanų vadovybės schema. Nepavykus jos iškvosti, į kamerą buvo pasodinta MGB agentė, ir po ilgų tardymų M. Pranevičiūtė sutiko papasakoti apie LLKS štabo bunkerio vietą. Pradėjusi dirbti sovietams ir tapusi MGB agente Paulina, ryšininkė turėjo veikti LLKS Vyriausiojo Gynybos Pajėgų vado Adolfo Ramanausko-

Vanago gretose ir prisidėti prie jo likvidavimo. Vietiniai partizanai buvo informuoti apie M. Pranevičiūtės išdavystę (kitais šaltiniais teigiama, kad ji pati išsidavė), ir Dzūkijos partizanų karo lauko teismo nuosprendžiu jai buvo įvykdyta mirties bausmė¹².

1950 m. liepos 21 d. LLKS štabo bunkeryje šeši partizanai susirinko paskutinį kartą. Tai buvo:

Leonardas Grigonis-Užpalis, Šarūnas, Danys, Kalnius, Žvainys, g. 1906 m. Rokiškio vls. Pužonių k. Baigęs mokslus, nuo 1931 m. iki 1944-ųjų mokytojavu Sėlynės pradinėje mokykloje, buvo Litviniškio kaimo šaulių vadas. Šiam kaimui, turėjusiam nelietuvišką pavadinimą, parinko skambų *Sėlynės* vardą. Į partizaninį judėjimą įsijungė Šiaulių apskrityje 1944 m. 1948 m. vasarą tapo Prisikėlimo apygardos vadu, buvo vienas iš 1949 m. vasario 16-osios deklaracijos signatarų¹³.

Aleksas Meškauskas-Elytė, Alytė, Lokys, Vinetu, Aras (1 nuotr.), g. 1921 m. Krakų vls. Vantainių k. Partizanavo nuo 1944 m., turėjo savo būrį¹⁴.

Juozas Tomkus-Gabrys, Audra, Banga, Juozas, g. 1924 m. Ariogalos vls. Pašilaupio k.¹⁵

Vytautas Kuzmickas-Sakaliukas (2 nuotr.), g. 1930 m. Pernaravos vls. Duogių k. Į partizanų gretas įsiliejo 1949 m., kuomet tėvai buvo palaikyti buožėmis, ir šeimą rengtasi išvežti į Sibirą¹⁶.

Juozas Zinius-Nemunėlis, Kęstutis, gimęs 1916 m. Ariogalos vls. Šilų k. Partizanavo nuo 1944 m.

Nežinomas partizanas slapyvardžiu *Banga* – pavardė nenustatyta, – g. 1928 m. Atėjo kartu su L. Grigoniu. Mokytojas, kaip spėjama, L. Grigonio mokinys.

Liepos 22 d. 5 val. ryto Bersėnų sodybą apsupo MGB kariuomenė. Ryšininkui A. K. Bersėnui buvo uždėti antrankiai ir pareikalauta parodyti bunkerį ten, „kur upeliuose yra vėžių“. Tai buvo užuomina į jo ir M. Pranevičiūtės tarpusavyje naudotą slaptažodį (M. Pranevičiūtei paklausus: „Ar tam upely yra žuvies?“, o A. K. Bersėnui atsakius: „Ne, tik vėžių“, turėdavo būti priduriama: „Na, tai gerai, eisim gaudyt“).

¹² **Gaškaitė N.** *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai* (2-as papildytas leidimas). Vilnius, 2006, p. 73; *Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940–1998)* (sud. I. Ignatavičius). Vilnius, 1999, p. 139; **Gaškaitė-Zemaitienė N.** Prisikėlimo apygarda. *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Vilnius, 1999, p. 70; **Gaškaitė-Zemaitienė N.** *Žuvusiųjų prezidentas*. Vilnius, 1998, p. 204–207.

Apie M. Pranevičiūtės išdavystę užsimenama Vytauto Smitriaus-Gylės prisiminimuose, tačiau Daugėliškių miškas ten įvardinamas kaip Bugailiškių (Lenčių) miškas: *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai* (sud. R. Kaunietis). D. 5. Vilnius, 2006, p. 111.

Apie M. Pranevičiūtės suėmimą ir LLKS štabo bunkerio likvidavimą žr. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 367, l. 8–10.

¹³ **Čekutis R., Žygelis D.** Laisvės kryžkelės. Leonardui Grigoniui-Užpaliui atminti. Prieiga internetu: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-07-27-laisves-kryzkeles-leonardui-grigoniui-uzpaliui-atminti/3012>> [žiūrėta 2011 11 14]; **Jasinevičius K.** Mokytojas Leonas Grigonis. *Tremtinys*. 1995, nr. 29, p. 5; *Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje* (sud. V. Steponaitis). Kaunas, 1998, p. 55; **Malinauskaitė A.** Prisikėlimo apygardos spauda. *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Vilnius, 1999, p. 193; **Ramanauskaitė-Skokauskienė A.** *Laisvės deklaracija ir jos signatarai*. Kaunas, 2009, p. 34; **Šniuolis V.** Jų akis bučiavo gintarinė žemė. *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Vilnius, 1999, p. 256–258.

¹⁴ *Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje* (sud. V. Steponaitis). Kaunas, 1998, p. 106.

¹⁵ Ten pat, p. 169.

¹⁶ Ten pat, p. 91.

Ryšininkui A. K. Bersėnui bandant kareivius suklaidinti, LLKS ŗtabo bunkerio ŗturmas jau buvo prasidėjęs. Jis buvo nuvestas prie bunkerio, kur kitapus upelio pamatė gulintį negyvą, kulku į nugarą suvarpytą A. Meškauską. Prie bunkerio, grieŗtai įsakius neliesti ginklų, A. K. Bersėnui buvo nuimti antrankiai ir liepta ištraukti ŗzuvusių partizanų kūnus. Ŗalia įėjimo gulėjo susmukęs L. Grigonis su ŗautine ŗaizda kairėje smilkinio pusėje. Kiti trys – V. Kuzmickas, J. Tomkus ir partizanas Banga – gulėjo sukritę ant gyvo likusio J. Ziniaus¹⁷.

A. K. Bersėnui buvo įsakyta už kojų išvilkti bunkeryje ŗzuvusius partizanus. Tai padarius, į jo vidų vykdyti apieškos sulipo MGB kareiviai. Jiems brūkŗstelėjus pasiŗviesti degtuką, įvyko sprogimas ir kilo gaisras. Kareiviai patyrė stiprius nudegimus, todėl LLKS ŗtabo bunkerio apieška buvo staigiai nutraukta. Po kelerių metų bunkerio medines konstrukcijas buvo liepta išardyti Vladui Grigarauskui iš Padargupių kaimo.

A. K. Bersėnas, J. Zinius ir suimta ŗio bunkerio partizanų ryšininkė E. Pliopelytė buvo tardomi įprastais sovietiniais metodais taikant fizinio poveikio priemones ir ŗantaŗą. Praėjus penkiems mėnesiams po LLKS ŗtabo bunkerio sunaikinimo, 1950 m. gruodŗio 26 d. paskelbtu teismo nuosprendŗiu visi jie buvo nuteisti 25 metus lagerio.

Po teismo A. K. Bersėnas akimirkai atsidūrė ŗalia J. Ziniaus, kurio buvo perspėtas: „Jei liksi gyvas, upeliu ŗemyn, skruzydyne“. Sugrįŗęs iš lagerio, A. K. Bersėnas ŗių ŗodŗių neuŗmiršo, taėiau tik 1997 m. jam pavyko įminti prieš pusę amŗiaus užduotą mįslę. Po egle, anuomet buvusiu skruzdėlynu, buvo surasta metalinė dėŗutė („kapsulė“) su dokumentais ir atŗŗaukimais, taėiau jie jau buvo visiškai sunykę ir nebeįskaitomi. Dabar ŗi dėŗutė yra eksponuojama Genocido aukų muziejuje Vilniuje.

1989 m. A. Meškausko artimųjų iniciatyva Daugėliŗkių miške buvo pastatytas medinis kryŗius¹⁸, 2000 m. 50-osioms bunkerio likvidavimo metinėmis – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) tipinis atminimo ŗenklas¹⁹.

GEOGRAFINĖ PADĖTIS IR APLINKA

LLKS ŗtabo bunkeris yra Raseinių r., Ariogalos sen., Daugėliŗkių miško 25-ajame kvartale. Bunkeris įrengtas 550 m į Ŗ nuo automagistralės Kaunas–Klaipėda (A1), 1 km į P nuo vadinamojo senojo ŗemaiėių plento (kraŗto kelio, jungianėio Ariogalą ir Kryŗkalnį; KK196), ir 250 m į PV nuo ŗalia einanėios aukŗtos įtampos elektros perdavimo linijos (3a, 3b brėŗ.).

¹⁷ LYA saugomoje byloje išlikusios bunkeryje ŗzuvusių partizanų ir surinktų ginklų nuotraukos (5–6 nuotr.). LYA f. K-1, ap. 58, b. 25548/3, l. 273.

¹⁸ 2010 m. rudenį atŗaėius bunkerį, ŗis kryŗius buvo sudegintas.

¹⁹ *Vakarų Lietuvos partizanų ŗritis. Atlasas: Kęŗtuėio, Prisikėlimo, ŗemaiėių apygardos*. Vilnius, 2010, p. 124–125, 276.

Bunkeris buvo įrengtas mologoje kalvelėje, dviejų bevardžių upelių santakoje (9 nuotr.). LLKS štabo bunkeriu parinkta vakarinė, tolygiai aukštėjanti šios kalvelės dalis. Prieš pradėdant archeologinius tyrimus bunkerio vietoje buvo likusi netaisyklinga apie 3 x 4 m dydžio ir 1,5 m gylio duobė (10, 11 nuotr.). Upeliai periodiškai išdžiūstantys, tik po lietaus prisipildantys vandens. A. K. Bersėno teigimu, prieš šešiasdešimt metų šie upeliai buvo kur kas vandeningesni, juose buvo išpilamos laisvos žemės – susmulkinto molio grumstai, atsiradę kasant bunkerį.

Kaip matyti iš 1937 m. Lietuvos žemėlapiu²⁰, Bersėnų sodyba stovėjo Daugėliškių miško pamiškėje (2 brėž.). LLKS štabo bunkeris buvo įrengtas pačiame miško pakraštyje, 500 m į ŠV nuo ryšininko sodybos. Analizuojant prieš šešiasdešimt metų buvusį apylinkių kraštovaizdį, reikia atkreipti dėmesį, kad tuomet ši vieta buvo kur kas nuošalesnė – šalia Bersėnų sodybos einančios automagistralės dar nebuvo. Aptariamų istorinių įvykių metu už 500 m į V nuo bunkerio tekančios Gynėvės vaga buvo siauresnė, nes dar nebuvo patvenkta.

Nedideliame Daugėliškių miške partizanai buvo apsistoję nuo pat ginkluotos rezistencijos pradžios. Žinoma, kad 1945 m. liepos 27 d. karinės-čekistinės operacijos metu šiame miške žuvo partizanai Henrikas Jaloveckas-Klevas, Stasys Jaloveckas-Beržas, Antanas Jaugelis-Urbšys ir Viktoras Nagreckis-Dainius. Jų žūties vietoje, esančioje 230 m į PV nuo LLKS štabo bunkerio, 1991 m. buvo pastatytas medinis kryželis²¹ (3b brėž.). Šie partizanai gyveno atviroje stovykloje, A. K. Bersėnas parodė jos aplinkoje įrengtą maisto atsargų slėptuvę²² (3b brėž.).

Artimiausias apylinkėse žinomas archeologijos paminklas – 900 m į ŠV nuo LLKS štabo bunkerio, dešiniajame Gynėvės (Plikų tv.) krante įrengtas Daugėliškių piliakalnis (vad. Ožnugariu), datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia²³ (3a brėž.).

TYRIMŲ PRIEŠISTORĖ IR EIGA

2010 m. balandžio 7 d. V. Vaitkevičius, J. Lingys, A. Čepulytė, V. Suncovas ir ataskaitos autorius, vykdami į žvalgomąją ekspediciją Palapišių miške (Raseinių r.), užsuko į Raseinių krašto istorijos muziejų. Su muziejaus kolektyvu pasidalinta mintimis apie siekį lokalizuoti 1946 m. vykusią Pyragių (Palapišių) kautynių vietą ir apie brandinamą mintį ateityje pabandyti archeologiniais metodais ištirti partizanų bunkerį.

Praėjus kelioms savaitėms, Raseinių krašto istorijos muziejaus direktorė B. Kulpinskaitė V. Vaitkevičiui pranešė, kad visuomeniniais pagrindais veikiantys Ariogalos gimnazijos mokytojai ir moksleiviai pasiryžę LLKS štabo bunkerį atstatyti (projekto vadovai – gimnazijos Tolerancijos

²⁰ Už nuorodą ir iliustraciją ataskaitos autorius dėkingas V. Vaitkevičiui ir Žilvinui Montvydui.

²¹ *Vakarų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas: Kęstučio, Prisikėlimo, Žemaičių apygardos*. Vilnius, 2010, p. 24, 252. Koordinatės (LKS 1994): 471747, 6121384.

²² Koordinatės (LKS 1994): 471750, 6121292.

²³ *Lietuvos piliakalniai. Atlasas* (sud. Z. Baubonis, G. Zabiela). T. 2. Vilnius, 2005, p. 288.

centro mokytojai Andrius Bautronis ir Dalė Ūselienė). Ataskaitos autorius kartu su V. Vaitkevičiumi, J. Lingiu ir A. Čepulyte balandžio 28 d. aplankė bunkerio vietą, pasikalbėjo su muziejaus direktore ir bunkerio atstatymo iniciatoriumi A. Bautroniu. Kadangi LLKS štabo bunkerio vieta tuo metu dar nebuvo įtraukta į Kultūros vertybių registrą ir neturėjo teisinės apsaugos statuso²⁴, taip pat nebuvo jokių teisinių dokumentų, reglamentuojančių bunkerio vietos tyrimų būtinybę prieš šio autentiško istorinio paminklo sunaikinimą jį atstatant, nutarta asmenine iniciatyva organizuoti archeologinę ekspediciją ir atlikti archeologinius tyrimus.

Tą pačią dieną, balandžio 28-ąją, LLKS štabo bunkerio aplinką patikrino Lietuvos kariuomenės Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono Išminavimo kuopos Išminavimo būrio standartinių sprogmenų neutralizavimo grupės išminuotojai vyr. srž. Romanas Bogdanovas ir vyr. srž. Raimundas Kudirka (7 nuotr., priedas 3), taip pat buvo užrašyti ryšininko A. K. Bersėno prisiminimai (8 nuotr., priedas 5). Gegužės 6 d., tarpininkaujant archeologui O. Fediajevui, susitarta dėl vietovės topografinės nuotraukos sudarymo.

Išminuotojai, metalo ieškikliu tikrinę bunkerio duobės paviršių ir aplinką, planuojamos archeologinės ekspedicijos dalyvių sveikatai pavojų galinčių sukelti sprogstamųjų užtaisų neaptiko, tačiau pagauti entuziazmo surinko net 44 žemės paviršiuje gulėjusius atsitiktinius radinius (l. n. 1–44). Tai buvo 31 pistoleto-kulkosvaidžio PPS šovinio tūtelė ir 2 kulkos, 3 karabino „Mosin“ ir 1 automato SVT šovinių tūtelės, rusiškos rankinės granatos RG-42 žiedelis ir svirtelė. Už 4 m į Š nuo bunkerio duobės, po eglės kelmu, aptikta kastuvo darbinė plokštė²⁵ (l. n. 41; 57 nuotr.). Nuo bunkerio duobės už 3–6 m į PR, pačiame žemės paviršiuje buvo aptikti 3 stribų smaigai (l. n. 42–44; 121 nuotr.), o už 15,9 m į R – Kalašnikovo imitacinio šovinio tūtelė (l. n. 40; 130 nuotr.), iššauta Krašto apsaugos savanorių atgavus Nepriklausomybę surengto minėjimo metu.

Užfiksuoti pirmieji radiniai nekėlė abejonės, kad būtina ne tik archeologiniais metodais iširti bunkerio duobę, bet ir kruopščiai metalo ieškikliu išvalgyti jos aplinką. Pirmasis susidūrimas su XX a. vidurio radiniais rodė, jog archeologai nėra pajėgūs atpažinti šovinių tūelių, kulku, sprogusių granatų fragmentų ir dėl šių žinių stokos tyrimai galėjo lengvai tapti pernelyg paviršutiniški ir diletantiški. Nuspręsta į tyrimų vietą pasikviesti šb. srž. E. Kuckailį, kuris įvertino bunkerio aplinką, atpažino ir apibūdino aptiktus radinius, atliko jų analizę ir stipriai prisidėjo prie kompleksinio požiūrio į tiriamą paminklą formavimo.

²⁴ LLKS štabo bunkeris į Kultūros vertybių registrą įtrauktas ir teisinė apsauga suteikta Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos pirmosios nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos sprendimu 2011 m. vasario 8 d. Prieiga internetu: <<http://www.kpd.lt/lt/node/1545>> [žiūrėta 2011 11 24].

LLKS štabo bunkeris į Kultūros vertybių registrą įrašytas 2011 m. vasario 11 d., jam nustatytas nacionalinis reikšmingumo lygmuo. Apibrėžtos teritorijos plotas – 421 m². Prieiga internetu:

<<http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=33152>> [žiūrėta 2012 01 05].

²⁵ Po kastuvo darbine plokšte kiek vėliau buvo aptikta nemaža partizanų daiktų sandauga, pavadinta „kelmo lobiu“.

Archeologiniai LLKS štabo bunkerio tyrimai, kaip minėta, buvo vykdomi nuo gegužės 14 iki liepos 6 d., vėliau, jau pradėdant bunkerio atstatymo darbus, pratęsti rugsėjo 4–5 dienomis. Dirbama buvo savaitgaliais, dažniausiai pradėdant ketvirtadieniais ar penktadieniais, užbaigiant sekmadieniais ar pirmadieniais. Iš viso ekspedicija truko 34 darbo dienas (50–52 nuotr.). Vykdytų archeologinių tyrimų tikslas – pilnai iširti atstatyti numatyto bunkerio vietą ir surinkti apie ten vykusius istorinius įvykius kuo daugiau archeologinių duomenų.

Iš viso LLKS štabo bunkerio archeologinių tyrimų metu buvo iširtas 17,9 m² plotas, metalo ieškikliu išžvalgyta apie 750 m² dydžio bunkerio aplinkos teritorija.

Metodika ir priemonės. Matuojant planuojamą tirti plotą siekta, kad jis apimtų visą bunkerio vietoje žiojėjusią duobę ir jos pakraščius. Tyrimai pradėti pamatavus 4 x 4 m dydžio plotą, kuris esant būtinybei turėjo būti plečiamas drenažo, vėdinimo angų ir išėjimo iš bunkerio vietose. Apibrėžtas plotas orientuotas 6° kampu, visas 16 m² dydžio plotas padalintas į kvadratus, kurie iš V į R suskirstyti raidėmis A–B–C–D ir iš Š į P sunumeruoti skaičiais 1–2–3–4. Plotas pradėtas tirti kvadratų A2–B2 pietinėje ir B1–B2 rytinėje dalyse bei kvadratų C3–C4 vakarinėje ir C3–D3 šiaurinėje dalyse palikus 25 cm pločio kontrolines juostas (5–7 brėž.; kontrolinės juostos juose pažymėtos punktyrine linija). Jos paliktos siekiant užfiksuoti bunkerio vietoje buvusios netaisyklingos formos duobės pjūvį²⁶ (14 brėž.; 19, 31 nuotr.). Be to, gilėjant tiriamam plotui ant šių kontrolinių juostų padėti mediniai liepteliai padėjo saugiai į jį įlipti ir išlipti.

Tyrimų eigoje, siekiant išpreparuoti ploto P sienelėje atsidengusį smaigą (l. n. 523; 28, 122 nuotr.), laikantis apibūdinto tinklelio principo, statmenai į P nuo kvadrato C4 buvo atidengta 0,7 x 1 m dydžio (iš Š į P 0,7 m ilgio, iš V į R – 1 m) išpjova, pavadinta kvadratu C5. Kiek vėliau, bandant apsaugoti tyrimų plotą nuo griūnančių ploto sienelių jas tvirtinant medienos rąstais ir pusrąščiais, V ploto sienelė pastūmėta 30 cm į V. Dėl šios priežasties kvadratai A1–A2–A3–A4 tapo kiek didesni – 1,3 x 1 m dydžio. Kadangi atidengtoje papildomoje 30 cm pločio juostoje įžemis pasiektas jau nuėmus velėną ir joje jokių struktūrų ar radinių neaptikta, jai duoti atskirų kvadratų numeraciją nebuvo prasmės.

Archeologinių tyrimų metu buvo renkami visi aptikti metaliniai, stikliniai, plastmasiniai, mediniai, moliniai ir guminiai radiniai, jie numeruoti iš eilės nepriklausomai nuo jų išlikimo laipsnio ir dydžio. Aptikti audinio, molio tinko, popieriaus ir medinio staliuko (?) fragmentai į bendrą inventorinį radinių sąrašą neįtraukti, jie pateikiami atskiruose sąrašuose suskirsčius pagal kvadratus ir gylį (žr. neinventorintų radinių sąrašas).

²⁶ Paliktos kontrolinės juostos visą tyrimų plotą tarytum padalino į keturis ketvirčius, ir tai iš esmės primena pagrindinius pilkapių tyrimų metodikos principus: pilkapių sampilas yra iškilęs, bunkerio duobė įdubusi).

Nuėmus velėną, visų radinių gylis buvo fiksuojamas nivelyru centimetrų tikslumu. Tyrimuose buvo operuojama santykiniais aukščiais, skaičiuojant nuo aukščiausio tiriamo ploto taško, buvusio kvadrato A1 ŠV kampe (reikia atkreipti dėmesį, jog praplėtus ploto V sienelę, kvadrato A1 ŠV kampas persikėlė 30 cm į V; tyrimų metu toliau naudotasi tuo pačiu santykinio 0). Ruošiant LLKS štabo bunkerio aplinkos toponuotrauką, buvo nustatytas šio taško $H_{abs} = 79,03$ m. Ataskaitoje pridedama aukščių perskaičiavimo lentelė, kurioje pateikiami visi iš santykinio į absoliučius perskaičiuoti aukščiai (žr. aukščių perskaičiavimo lentelė).

Ataskaitoje aprašant tirtą plotą ir brėžiniuose pateikiant medinių bunkerio konstrukcijų (5–8 brėž.) bei radinių išsidėstymą (15–17 brėž.), jis buvo suskirstytas į tris sąlyginius sluoksnius: viršutinį (0–133 cm gylis, arba $H_{abs} 79,03$ – $77,70$ m), vidurinį (134–183 cm gylis, arba $H_{abs} 77,69$ – $77,20$ m) ir apatinį (184–223 cm gylis, arba $H_{abs} 77,19$ – $76,80$ m). Viršutinis sluoksnis apima tirtą plotą nuo jo viršaus (sąlyginio 0) iki bunkerio vietoje žiojėjusios duobės dugno, vidurinis – giliau viršutinio buvusį 50 cm storio sluoksnį ir apatinis – giliau vidurinio buvusį sluoksnį iki tirtos ploto dugno. Bunkerio grindų planas pateikiamas atskirame brėžinyje (9 brėž.).

Apibūdintas sąlyginių sluoksnių skirstymas priimtas, nes išskirti sluoksnius pagal bunkerio konstrukcijų lygį (viršutinis sluoksnis – lubos, apatinis – grindys ir pan.) nebuvo galimybės. Aptiktos medinės bunkerio konstrukcijos buvo stipriai apardytos ir apgriuvusios (pavyzdžiui, dalis lubų sijų buvo išardytos, likusi dalis aptikta sukritusi į bunkerio vidų). Ataskaitoje pateikiamas sluoksnių išskyrimo principas yra visiškai dirbtinis, juo siekta supaprastinti konstrukcijų ir radinių paplitimo pateikimą tekste ir brėžiniuose.

Brėžiniuose žymėti visi tyrimų metu aptikti radiniai. Radinių slūgsojimo gylis pateikiamas radinių sąrašė, į Š nuo tirtos ploto aptikto „kelmo lobio“ radinių santykinis aukštis perskaičiuotas į absoliutų.

Vykdam aptiktų radinių apskaitą, plačiai naudota MS Office Excel programa (inventorintų ir neinventorintų radinių sąrašai). Sudarytos lentelės sudaro geresnes galimybes šiuos radinius ir jų grupes analizuoti ateityje.

Ataskaitoje pateikiamos geografinės koordinatės (partizanų archyvo radimvietės, Daugėliškių miške 1945 m. žuvusių partizanų žūties ir maisto atsargų slėptuvės vietų) nustatytos GPS imtuvu GPSmap 60Cx.

Tyrimuose naudoti metalo iešikliai Shadow X5 (nuolat) ir Garrett Ace 250 (epizodiškai). Jais nuolatos tikrintas tyrimų plotas, jo aplinka ir išmestų žemių krūvos. Visos iškastos žemės, stengiantis, kad jomis nebūtų užteršta planuojamo atstatyti bunkerio aplinka, buvo beriamos ant polietileno plėvelės.

Ekspedicijoje išpreparuotos žemės nebuvo sijoamos; dėl grunto mechaninių savybių (LLKS štabo bunkeris buvo iškastas rudame riebiame molyje) tai daryti nebuvo galimybių.

Archeologinių tyrimų metu stengtasi tiriamą plotą apsaugoti nuo kritulių. Pabaigus darbo dieną, kiekvieną kartą jis būdavo uždengiamas polietileno plėvele, prasidėjus lietai – apgaubiamas prie virvių pritvirtintu iš tokios pat plėvelės suformuotu gaubtu. Vis dėlto tyrimų plote pasiektas didesnis nei 2 metrų gylis lėmė, kad po lietaus pradėdavo grėsmingai slinkti ploto sienelės, ypač tai pasakytina apie R ir Š sienelės (dėl primirkusio vandens molis tapdavo daug sunkesnis) (18 nuotr.). Be to, po didžiulių naktį praūžusių liūčių, vandens lygis tiriamame plote kartais pakildavo iki 30 cm lygio.

Kovojant su sienelių griūtimis, jos pradėtos tvirtinti medienos pusrąščiais, rąstais ir lentomis (19, 31, 51, 53, 56 nuotr.). Tam buvo puikiai panaudota šalia tyrimų ploto sukrauta bunkerio atstatymui skirta mediena. Toks sienelių tvirtinimo būdas pasirodė labai efektyvus, leido apsaugoti tiriamą plotą nuo galimų svarbių mokslinių duomenų praradimo. Ploto dugnas buvo tiriamas laisvose vietose paklojus medines lenteles, ant pastarųjų – ilgesnes kelias lenteles sujungiančias lentas. Ekspedicijos dalyviai dirbo ant jų klūpėdami, tupėdami ir sėdėdami bei tik jomis vaikščiodami. Tai leido radinių kupiną tyrimų ploto dugną ir bunkerio grindis išlaikyti nesumindžiotas ir nesudarkytas.

Plotas buvo tiriamas sinchroniškai, paliekant kontrolines juostas duobių pjūviams užfiksuoti. Gilėjant plotui ir atsidengus bunkerio konstrukcijoms (ir jų skaičiui didėjant), kontrolinių juostų atributuose ketvirčiuose ekspedicijos dalyviams pradėjo trūkti erdvės, kuri buvo būtina norint dirbti patogiai. Dėl šios priežasties labiausiai darbą trukdžiusių kontrolinių juostų pjūviai užfiksuoti, o juostos panaikintos. Pažymėjus jų buvimo vietą, gilinant plotą atitinkamai buvo papildyti ir pjūvių brėžiniai.

Nors prieš pradėdant tyrimus bunkerio aplinka buvo patikrinta išminuotojų, tačiau Ariogalos gimnazijos moksleiviams į ŠV nuo bunkerio, kitame bevardžio upelio krante, tikrinant metalo ieškikliu užčiuoptą signalą, buvo aptikta nesprogusi rusiška rankinė granata RG-42 (13 nuotr.). Ji ekspedicijos dalyvių sveikatai nesklandumų nesukėlė ir buvo sėkmingai išminuotojų likviduota Daugėliškių miško pamiškėje. Šis atvejis rodo, jog dirbant mūšio ar šturmo vietose sprogmenų aptikimo grėsmė išlieka reali ir ekspedicijos dalyviai turi išlikti susikaupę ir elgtis atsakingai net ir teritoriją patikrinus išminuotojams.

PLOTO TYRIMAI

(5–17 brėž.; 14–45, 50–56 nuotr.)

Viršutinis sluoksnis (0–133 cm gylis – H_{abs} 79,03–77,70 m gylis) (5, 15 brėž.). Išskirtas sąlyginis viršutinis sluoksnis apima tirtą plotą nuo jo viršaus (sąlyginio 0) iki pradedant tyrimus bunkerio vietoje žiojėjusios duobės dugno. Duobė susidarė į bunkerio ertmę (vidų) įgriuvus medinėms konstrukcijoms (dalis jų buvo apardyta V. Grigarausko²⁷, dalis apgriuvo savaime). Viršutinis sluoksnis apima šios bunkerio duobės šlaitus, t. y. 0–133 cm gylį (H_{abs} 79,03–77,70 m).

Stratigrafija. Visame ploto paviršiuje atidengtas 4–35 cm storio juodo miškožemio sluoksnis (storiausias buvęs ploto R dalyje). Miškožemyje aptikti pirmieji individualūs radiniai: kv. C1 – karabino „MAS-36“ prancūziško 1939 m. šovinio tūtelė (l. n. 78; 130 nuotr.), kv. D1, D2 ir D3 – 4 pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ kulkos (l. n. 107, 148, 149, 165; 133 nuotr.), kv. D4 – geležinis buteliuko dangtelis (l. n. 155; 96 nuotr.). Beveik pačiame tirtu ploto paviršiuje rastos pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ kulkos neabejotinai buvo iššautos MGB kareivių. Šb. srž. E. Kuckailio teigimu, karabino „MAS-36“ tūtelę susieti su vykusiu bunkerio šturmu yra gana sudėtinga. Laikytis šios minties taip pat leistų faktas, kad tūtelės viduje yra išlikę parako, o jos kaklelis buvo praplėstas (lyg naudotas skylėms dirže pradurti?). Vadinasi, ši tūtelė buvo naudota dar prieš bunkerio šturmą.

Nukalus juodo miškožemio sluoksnį, visame plote užfiksuotas rudo riebaus molio sluoksnis. Esant drėgnesnėms oro sąlygoms, molis buvo klampus ir tįsus, smulkesni radiniai plika akimi būdavo sunkiai pastebimi. Laikantis sausesniam orui, molis sudžiūdavo ir tapdavo tikru išbandymu mentelėms ir ekspedicijos dalyvių rankoms. Ploto viduryje, kv. B3–B4–C3–C4 94–149 cm gylyje atidengtas rudo riebaus molio, maišyto su juodžemiu, ir 100–146 cm gylyje – rudo degėsingo molio tarp sluoksniai. Kadangi šie tarp sluoksniai pilnai atsidengė tik gilesniame sluoksnyje, jie plačiau apibūdinti bus šiek tiek vėliau.

Prieš pradedant archeologinius tyrimus, ŠV ploto kampe 19 cm virš žemės paviršiaus buvo iškilęs eglės kelmo viršus (aukščiausios vietos H_{abs} – 79,22 m) (10, 11 nuotr.). Atidengus šį kelmą ir jo šaknis, nustatyta, jog jis apėmė kv. A1 R ir B1 V dalį, jo šaknys siekė iki 90 cm gylį (žr. Šiaurinės sienelės pjūvis; 10 brėž.). Tarp kelmo šaknų, rudo riebaus molio sluoksnyje, kv. A1 ir B1 (V dalyje) 36–62 cm gylyje užfiksuotas 6–22 cm storio pilko priemolio tarp sluoksnis.

Ryšininkas A. K. Bersėnas pamena, jog po šios eglės šaknimis (tyrimų metu jos vietą žymėjo išlikęs kelmas) partizanai buvo įrengę bunkerio vėdinimo kanalo angą. Tarp eglės kelmo šaknų užfiksuotas pilko priemolio tarp sluoksnis leidžia patvirtinti ryšininko prisiminimus, kad šioje vietoje buvo iškasta bunkerio ventiliacijos anga.

²⁷ Plačiau žr. skyrių „Istoriniai duomenys“.

Konstrukcijos (5 brėž.). Preparuojant viršutinį sluoksnį, buvo atidengtos pirmosios medinės bunkerio konstrukcijos – 4 ažuoliniai stulpiukai. Jų viršus užfiksuotas kv. A1 P dalyje 84 cm, kv. A4 Š dalyje – 108 cm, kv. D1 P dalyje – 113 cm ir kv. B3 P dalyje – 130 cm gylyje. Kuoliukai apvalūs, 14–18 cm skersmens. Aptikti kuoliukai žymėjo ŠV, ŠR, PV bunkerio sienos kampus ir antrąją (žvelgiant iš V pusės) P sienos konstrukcijos atramą.

Kv. A2 100 cm gylyje atidengta Š–P kryptimi orientuota 1 m ilgio ir 2,5 cm storio lenta – bunkerio V siena. Preparuojant šią lentą atrodė, kad ji orientuota horizontaliai, tačiau ją atidengus konstatuota, kad ji buvo prikalta vertikaliai. Aptiktos pirmosios bunkerio konstrukcijos rodė, jog bunkerio V sienos lentelės turėjo būti prikaltos išorinėje kuoliukų pusėje.

Viršutiniame sluoksnyje aptikta kitų bunkerio medinių konstrukcijų. Kv. A3 111 cm gylyje gulėjo 96 cm ilgio ir 4 cm pločio, o kv. B3 – 53 cm ilgio ir 11 cm pločio lentos, orientuotos Š–P kryptimi. 3 cm giliau pirmosios, atidengta jai statmena 71 cm ilgio ir 16 cm pločio lenta (20 nuotr.). Jos kitas galas buvo nukritęs į R pusę, užfiksuotas net 29 cm giliau. Ši lenta greičiausiai buvo nukritusi nuo lubų, likusios dvi, matyt, buvo susijusios su lentų tvirtinimu prie lubų.

Šiame sluoksnyje užfiksuotos dar dvi medinių konstrukcijų detalės. Kv. B3 128 cm gylyje atidengtas 8 cm pločio PV–ŠR kryptimi gulinčios lentos viršus, jos galas buvo 29 cm giliau. Kv. C4 129 cm gylyje atidengtas nukritęs 83 cm ilgio ir 18 cm skersmens kuoliukas. Tikrąja jo stovėjimo vieta reikėtų laikyti baigiant tyrimus už 80 cm į R aptikto nulūžusio PR bunkerio kampą žyminčio kuoliuko vietą.

Taigi pirmosios bunkerio medinės konstrukcijos atidengtos PV tirtu ploto dalyje. Bunkerio duobės šlaitas šioje vietoje buvo arčiausiai žemės paviršiaus, be to, šioje vietoje buvusios konstrukcijos buvo mažiau apardytos.

Planigrafija (15 brėž.). Viršutiniame sluoksnyje aptikti 77 individualūs radiniai. Jie paplitę visame tyrimų plote, kiek labiau koncentruojasi jo viduryje (15 brėž.). Daugiausiai aptikta šaudmenų: 15 pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ kulku (l. n. 66, 67, 76, 150, 157, 158, 164, 224, 231, 243, 253, 329, 351, 388, 1032) ir 8 tūtelės (l. n. 68, 73, 80, 84, 156, 159, 232, 352; 125 nuotr.). Jos tyrimų plote paplitusios gana tolygiai, tačiau žvelgiant į jų slūgsojimo gylį, matyti, kad jis šiek tiek skiriasi: 43–51 cm – 6 kulkos ir 1 tūtelė, 72–94 cm – 3 kulkos ir 3 tūtelės, 101–132 cm – 6 kulkos ir 4 tūtelės. Kv. B2, C2 ir C3 113–129 cm gylyje rastos keturios 7,62 x 54 mm kalibro šovinių tūtelės (l. n. 230, 328, 356, 361) ir vienas neiššautas (sprogęs) šovinys (l. n. 326; 132 nuotr.), viena karabino „Mauser K-98“ 7,92 x 57 mm kalibro šovinio tūtelė (l. n. 226; 130 nuotr.). Tokį didelį šaudmenų slūgsojimo gylio skirtumą lemia tai, jog po sunaikinimo bunkeris buvo stipriai apardytas.

Kv. A3 129 cm ir kv. B2 132 cm gylyje aptiktos dviejų rusiškų rankinių granatų RG-42 svirtelės (l. n. 387, 689; 17, 119 nuotr.), kv. C5 68 cm gylyje – tokios pat rankinės granatos

UZRGM sprogdiklis (kartu su delstuvu) (l. n. 503; 120 nuotr.). Pastarasis radinys yra vienos iš MGB kareivių mestų ir sprogusių rankinių granatų dalis.

Kv. B1 ir B2 78 x 20 cm dydžio plote 111–132 cm gylyje aptiktos 4 žalvarinės sagos su Vyties simboliu (l. n. 360, 409, 433, 699; 102 nuotr.) ir viena plastmasinė saga (l. n. 1031; 103 nuotr.). Trys sagos yra 1,5–1,6, viena – 2,3 cm skersmens. Tikėtina, kad šios žalvarinės sagos priklausė vienos partizano uniformos komplektui. Dar viena žalvarinė saga rasta kv. B4 77 cm gylyje (l. n. 69; 16, 101 nuotr.) A. K. Bersėnas pamena, kad LLKS štabo bunkeryje uniformas turėjo visi partizanai, tačiau ne visi jas vilkėjo.

Viršutiniame sluoksnyje aptikta įvairių kitų radinių: kv. A3 57 cm gylyje – du žibalo bakelio fragmentai (l. n. 65), kv. B1 120 cm gylyje – dangtelis su užrašu „FAVORIT LAMP(A?)“ (l. n. 1033; 96 nuotr.), kv. B1 125 cm ir kv. C3 130 cm gylyje – buteliukų kaklelių fragmentai (l. n. 518, 1030; 79 nuotr.), kv. B2–B3 sandūroje 129 cm gylyje – 50 ml tūrio stiklinio indelio dugnas (l. n. 79; 109 nuotr.), kv. B2 124 cm ir kv. D2 110 cm gylyje – du varžtai (l. n. 686, 1028), kv. C1 124 cm gylyje – rašalinė (l. n. 225; 14, 84 nuotr.), kv. C2 123 cm gylyje – Šiluvos Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu medaliukas (l. n. 220; 80 nuotr.), kv. C4 69 cm gylyje – dvi karpytos skardelės (l. n. 163), kv. D2 110 cm gylyje – geležinė keturkampė diržo sagtis (l. n. 1027; 105 nuotr.). Kv. A1, A3 ir B2 aptikta skaidraus ir žalsvo stiklo šukių (l. n. 151, 355, 357, 358, 408), po visą plotą buvo išsibarsčiusios 19 vinių ir jų dalys (l. n. 72, 83, 85, 147, 223, 240, 241, 254, 256, 369, 374, 386, 390, 445, 505, 525, 526, 1016, 1029).

Vidurinis sluoksnis (134–183 cm gylis – H_{abs} 77,69–77,20 m gylis) (6, 16 brėž.). Vidurinis sluoksnis apima giliau viršutinio sluoksnio buvusį 50 cm lygį, t. y. 134–183 cm gylį (H_{abs} 77,69–77,20 m). Nustatytos sluoksnio ribos yra dirbtinės, jomis siekiama supaprastinti medinių konstrukcijų ir radinių paplitimo pateikimą ataskaitos tekste ir brėžiniuose.

Stratigrafija. Rudo riebaus molio sluoksnis, atsidengęs nukasus juodą miškožemį, gilėjant tiriamam plotui liko nepakitęs. Ploto viduryje, kv. B3–B4–C3–C4, pilnai atsidengė 4–46 cm storio rudo riebaus molio, maišyto su juodžemiu tarp sluoksnis, giliausioje vietoje siekęs 156–167 cm gylį. Neryškus rudo molio, maišyto su juodžemiu, 2–5 cm storio perkasimas pastebimas kv. C2. Jis pailgas, orientuotas ŠV–PR kryptimi, 79 cm ilgio ir 18–40 cm pločio. Iš pradžių manyta, kad tai ryšininko A. K. Bersėno minėtos vandens pertekliui iš bunkerio šalinti skirtos drenažo sistemos žymės, tačiau jos tāsos ar kokių kitų perkasimų pėdsakų tirtame plote nepastebėta. Manant, kad tai drenažo žymės, įtarimų taip pat kelia mažas šio perkasimo gylis (vos 2–5 cm). Taigi duomenų, galinčių patvirtinti drenažo sistemos buvimą bunkeryje, neužfiksuota.

Kv. B3–B4–C3–C4 atidengtas 14–44 cm storio rudo degėsingo molio tarp sluoksnis, giliausioje vietoje siekęs 145–159 cm gylį. Labiausiai apdegusi buvo tirta ploto P dalis, apdegusios

buvo šioje vietoje aptiktos medinės konstrukcijos (apanglėję ir vėliau ant grindų aptikti radiniai). Tai leidžia patvirtinti A. K. Bersėno prisimenamo MGB vykdyto šturmo metu bunkeryje kilusio gaisro faktą. Be to, degėsių paplitimas ploto P dalyje rodo, kad įėjimas į bunkerį buvo jo P pusėje.

Konstrukcijos (6 brėž.). Preparuojant vidurinę sluoksnį, buvo atidengtas visas bunkerio kontūras (kiek jis buvo išlikęs) (19 nuotr.). Kv. B1 134 cm gylyje, kv. B3–B4–C3–C4 sandūroje – 137 cm gylyje, kv. C3–C4–D3–D4 sandūroje – 155 cm gylyje, kv. A2–A3 sandūroje – 174 cm gylyje ir kv. D4 – 196 cm gylyje pasiektas 14–18 cm skersmens kuoliukų viršus. Kv. A2–A3 sandūroje atidengto kuoliuko viršus buvo lygiai nupjautas, taigi ant jo galėjo būti tvirtinamas partizanų gultas.

Kv. A4–B4–C4–D4 137–167 cm gylyje išorinėje kuoliukų pusėje pasiektas bunkerio P sienelę sudariusių horizontalių lentų (20 nuotr.), kv. D2–D3 148–181 cm gylyje – R bunkerio sienelės lentų, o kv. A2–B2 165–181 cm gylyje – Š bunkerio sienelės lentų viršus. Kv. A3 150–164 cm gylyje atidengta visa horizontali bunkerio V sienos lenta (aukščiau buvo iškilusi jos V dalis). Ji 12–25 cm pločio, į bunkerio vidų užlenkta viršutine dalimi, taip pat buvusi prikalta išorinėje kuoliukų pusėje. Šios lentos apačia užfiksuota 174–179 cm gylyje.

Atidengtos bunkerio konstrukcijos rodo, kad V, P ir R sienų lentos buvo prikaltos išorinėje (20 nuotr.), o Š sienelės lentos – vidinėje kuoliukų pusėje. A. K. Bersėno teigimu, visos sieninės lentos buvo prikaltos išorinėje kuoliukų pusėje, tačiau Š sienelės atvejis rodo, jog taip nebuvo. Šešiasdešimties metų laikotarpis žmogaus atminčiai yra ilgas laiko tarpas. Be to, ryšininkas į tokią bunkerio konstrukcijos „smulkmeną“ paprasčiausiai galėjo būti neatkreipęs dėmesio.

Viduriniame sluoksnyje aptiktos trys nukritusios ažuolinės bunkerio lubų sijos. Pirmoji gulėjo kv. A2–B2–B3 159–184 cm gylyje (aukščiausiai iškilęs sijos P galas, žemiausiai – Š), antroji – kv. B3–C3–D3 158–181 cm gylyje (aukščiausiai iškilęs sijos R galas, žemiausiai – V) ir trečioji – kv. C2–D2–D3–D4 134–159 cm gylyje (aukščiausiai iškilusi sijos vidurinė dalis, žemiausiai – P galas). Sijos atitinkamai yra 1,77, 2,10 ir 1,82 m ilgio, 12–17 cm skersmens. Pirmoji lubų sija tarpusavyje jungė antruosius (žvelgiant iš V pusės) Š ir P bunkerio sienos kuoliukus, trečioji – penktuosius. Aukščiausiai ir žemiausiai iškilę sijų galai yra priešingose pusėse, tai rodo, kad jos kritusios skirtingai. Antroji lubų sija aptikta orientuota V–R kryptimi, tačiau visų minėtų sijų ilgis ir slūgsojimo vieta neleidžia abejoti tuo, kad ji turėjo jungti trečiuosius ar ketvirtuosius Š ir P bunkerio sienų kuoliukus. Ši lubų sija iš savo vietos greičiausiai buvo išjudinta ardant bunkerį. Tenka pastebėti, kad būtent trečiasis ir ketvirtasis Š sienos kuoliukai nebuvo aptikti iš viso.

Daugiausiai bunkerio lubų ir sieninių lentų užfiksuota kv. A3–B3–C3–D3. Lentos buvo netvarkingai sukritusios viena ant kitos, todėl nustatyti jų visų buvusią tikslią vietą, kuriose jos buvo pritvirtintos, nėra galimybių. Lentos daugiausiai orientuotos V–R, mažiau – PV–ŠR kryptimis. Ant vienos šių lentų, kv. C3 162 cm gylyje, rastas 4 x 5 cm dydžio akmuo. Pagal lentų dydį, galima

išskirti kelias jų grupes: 64–71 cm ilgio ir 11–18 cm pločio bei 38–53 cm ilgio ir 6–9 cm pločio lentos. Pirmajai grupei priskiriamos lubų lentos, antrosios grupės lentelės galėjo atlikti tiek lubų, tiek ir sienų tvirtinimo funkciją.

Kv. A2–B2 aptikta 70 cm ilgio ir 28–38 cm pločio, o kv. D2 – 56 cm ilgio ir 25 cm pločio lentos. Pirmoji lenta orientuota V–R, antroji – PV–ŠR kryptimis. Pastaroji lenta gulėjo po nukritusia lubų sija, jos galas nulūžęs. Šios lentos taip pat greičiausiai atliko lubų lentų paskirtį.

Bunkerio PV kampe, kv. A3, 151–158 cm gylyje aptikta 10 smulkių 10–20 cm ilgio ir 2–4 cm pločio lentučių. Jos netvarkingai sukritusios viena ant kitos. Šių lentučių paskirtis lieka neaiški.

Kv. B1–C1–B2–C2 ir B3 aptikta įvairaus dydžio audinio skiaučių (14–16 nuotr.). Daugiausiai audinio fragmentų užfiksuota 60 x 30 cm dydžio plote kv. B2 R ir C2 V dalyse. P. Gudyno restauravimo centre restauravus kelis taisyklingo stačiakampio formos šio audinio fragmentus (136 nuotr.), nustatyta, kad audinys buvo medvilninis. Yra žinoma, jog bunkeryje apsistojusiam J. Ziniui buvo sunkiai virš alkūnės sužeista dešinė ranka. Gali būti, kad apibūdintos taisyklingos formos audinio skiautelės buvo naudojamos kaip tvarsliaiva šio partizano rankai perrišti.

Kv. C2–C3–D3 159–173 cm gylyje aptiktas bunkerio dangtis (l. n. 506; 25, 26 nuotr.). Jis gulėjo ŠV–PR kryptimis, aukščiausiai buvo iškilusi jo ŠV, žemiausiai – ŠR ir PR dalys. Dangtis buvo apie 70 x 40 cm dydžio, smarkiai apnykęs, jį sudarė keturios (?) apie 10 cm pločio sutrūkinėjusios lentelės. Jo Š dalyje gulėjo stačiakampio formos vyris su 3 vinimis, dangčio viduryje – sulenktas pailgas vyris.

Tyrimų metu bunkerio dangčio paviršius nuolat sotintas glicerolio ir vandens tirpalu (santykiu 1 : 3), valytas antiseptiku. Pakankamai atidengus dangtį, buvo nuspręsta jį išimti su molio bloku ir perduoti toliau preparuoti P. Gudyno restauravimo centro restauratoriams. Kadangi tarp aukščiausiai ir žemiausiai kyšojusių dangčio dalių buvo 14 cm skirtumas, 70 x 40 cm dangtį apimantis molio blokas buvo ne tik didelis ir aukštas, bet ir labai sunkus. Bunkerio dangčio išėmimas pareikalavo didelių ekspedicijos dalyvių pastangų ir jėgų, tam prireikė net dviejų dienų. Molio bloką išpjauti ir pavyko iškelti tik panaudojus pjūklą su dviem rankenom. Į dėžę supakuotas molio blokas sėkmingai perduotas restauratoriams (27 nuotr.).

A. K. Bersėno teigimu, bunkerio dangtis buvo piltuvo („leikos“) formos (21 brėž.). Jis buvo įrengtas bunkerio lubų PR kampe ir atsivėrė į Š pusę. Dangtis iš išorės buvo maskuojamas didžiųjų skruzdžių skruzdėlyno; šį maskavimo būdą pagyrė Jonas Žemaitis.

Planigrafija (16 brėž.). Viduriniame sluoksnyje aptikti 178 radiniai. Jie paplitę po visą bunkerio plotą, didžiausia jų koncentracija pastebima kv. C3–C4.

Ekspedicijos dalyvių nuostabą sukėlė tai, jog archeologinių tyrimų LLKS štabo bunkeryje metu buvo aptikta ginklų. Kv. C4 149–158 cm gylyje buvo rastas revolveris „Nagant“ (l. n. 614; 29,

113 nuotr.). Preparuojant šį radinį, pirmiausiai žemės paviršiuje pasirodę revolverio būgnas ir gaidukas atrodė kaip dar vienos nesprogusios granatos fragmentai. Tai į ekspedicijos dalyvių elgesį neišvengiamai įnešė sumaištis.

Revolveris gulėjo ant kairiosios pusės, jo viršutinė medinės rankenos pusė buvo apdegusi, vamzdis nukreiptas į PV pusę (29 nuotr.). Tai 7,62 mm kalibro ginklas, pagamintas 1944 m. Sovietų Sąjungos Iževsko gamykloje. Revolverio būgne buvo 6 šoviniai, dar vieno jame trūko. Šis faktas sukėlė spėjimą, kad trūkstamas šovinys galėjo būti panaudotas vienam iš partizanų nusižudyti, tačiau šb. srž. E. Kuckailiui apžiūrėjus ginklą, nustatyta, kad jis gaisro metu pakilus temperatūrai detonavo ir įstrigo ties revolverio rėmu.

Už 30 cm į P nuo revolverio aptiktas automato SVT-40 (38) durtuvas (l. n. 613; 29, 114 nuotr.). Jo smaigalys nukreiptas į V, užfiksuotas 136 cm, o rankena – 150 cm gylyje. Atrodo, kad durtuvas turėjo būti įsmeigtas į bunkerio sieną (tą rodytų jo smaigalio padėtis), tačiau jai griuvus atsidūrė pasviroje padėtyje. Ant vienos durtuvo plastmasinės kriaunos pusės buvo išgraviruotas žodis „ARAS“ (114 nuotr.). Tai vienas iš kelių bunkeryje žuvusio A. Meškausko slapyvardžių, todėl galima manyti, kad durtuvas jam ir priklausė. A. Meškauskas buvo būrio vadas, durtuvas jam galėjo būti įteiktas kaip asmeninė dovana.

Įvykęs sproginimas ir kilęs gaisras lėmė, kad buvo surinkti ne visi bunkeryje buvę ginklai. A. K. Bersėnas pamena, kad kilęs gaisras buvo toks stiprus, jog tuo metu bunkeryje buvę MGB kareiviai degdami iš skausmo „cypė kaip velniai“, o buvę jo išorėje apdegė antakius. Įvykiams pasisukus tokia linkme, bunkerio apieška turėjo būti iš karto nutraukta, o kareiviai skubiai išvežti į ligoninę Kaune.

Kv. C4 ir C5 sandūroje, 148 cm gylyje, aptiktas 45,6 cm ilgio strypas vienu smailėjančiu galu (l. n. 523; 28, 122 nuotr.). Iš pradžių jis atrodė kaip dar vienas sribų smaigas; jį užfiksuoti tyrimų plotas į P pusę buvo praplėstas – atidengta 0,7 x 1 m dydžio išpjova (kv. C5). Strypas rastas ties bunkerio įėjimu, todėl galima manyti, jog MGB kareiviai, ruošdamiesi mesti granatas, juo pažymėjo bunkerio dangtį kaip taikinį (smailesnį galą įbesdami į žemę?).

Didelę viduriniame sluoksnyje aptiktų radinių dalį sudaro šaudmenys, kurie buvo pasklidę visame bunkerio plote. Rastos pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ 22 kulkos (l. n. 218, 219, 350, 363, 375, 400, 406, 418, 419, 423, 432, 435, 462, 566, 580, 590, 599, 602–604, 606, 646; 134 nuotr.), 17 tūtelių (l. n. 354, 367, 370, 397, 399, 402–404, 412, 420, 450, 451, 524, 561, 562, 567, 730; 125 nuotr.) ir 3 sveiki šoviniai (l. n. 376, 411, 563; 128 nuotr.), 7,62 x 54 mm kalibro karabino 2 kulkos (l. n. 405, 425) ir 1 tūtelė (l. n. 297). Atskirai reikėtų paminėti 3 pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ kulkas, kurios aptiktos įstrigusios lubų sijoje (kv. C3; l. n. 602–604; 134 nuotr.). Šias kulkas iššovė MGB kareiviai, apšaudę bunkerį iš viršaus. Toje pat sijoje aptiktas joje įstrigęs švino fragmentas (dar vienos kulkos dalis?) (l. n. 601).

Kv. C4 143–151 cm gylyje aptikti trys rusiškos rankinės granatos fragmentai: sprogdiklio delstuvas (l. n. 401; 120 nuotr.), žiedelis (?) (l. n. 564) ir skeveldra (l. n. 456). Tai greičiausiai vienos rankinės granatos komplekto dalys. Kv. B3 180 cm gylyje rastas tokios pat rankinės granatos UZRGM sprogdiklio dalis – granatos svirtelė (l. n. 427; 119 nuotr.).

Kv. B2, C2 ir C3 134, 168 ir 181 cm gylyje aptiktos 5 žalvarinės sagos su Vyties simboliu (l. n. 77, 301, 362, 461, 536; 101 nuotr.). Kv. C3 146 cm gylyje rasta kitokio tipo sagos apatinė suspaudžiamoji dalis (l. n. 539; 79 nuotr.).

Kv. C2 135 cm gylyje ir kv. C3 144 cm gylyje rasti du geležiniai užtrauktukai (l. n. 244, 582; 107 nuotr.). Užtrauktuko sukibusių žalvarinių dantukų rasta kv. B2 140 cm gylyje ir kv. C3 134 cm gylyje (l. n. 364, 517; 107 nuotr.).

Kv. C3 136–138 cm gylyje vienas šalia kito aptikti 2 atlenkiami peiliukai (l. n. 330, 331; 85 nuotr.). Peiliukai 8,6–10,5 cm ilgio, 0,9–1 cm pločio ašmenimis. Vienas peiliukas sulūžęs į dvi dalis.

Kv. B1 151 cm gylyje rasta aliumininė dantų pastos ar skutimosi kremo tūtelė (l. n. 437; 81 nuotr.). Ji juodos spalvos, apypilnė, su baltos spalvos miltelių pavidalo turiniu. Tūtelės ilgis – 10,7 cm, plotis – 3,8 cm, storis – 2,5 cm.

Viduriniame sluoksnyje aptikta įvairių kitų radinių: kv. A2 173 cm gylyje – futliaras (?) (l. n. 480; 94 nuotr.), kv. A3 164 cm gylyje – pasagvinė (l. n. 381), kv. B3 182 cm gylyje – stiklinė vaistų ampulė (l. n. 652; 111 nuotr.), kv. B3 169 cm ir kv. C3 176 cm gylyje – kabliukai (l. n. 600, 649; 79 nuotr.), kv. C1 137 cm gylyje – geležinė apvali diržo sagtis (l. n. 248; 105 nuotr.), kv. C1 144–145 cm gylyje – guminis kamštelis (l. n. 779; 95 nuotr.), kv. C2 136 cm gylyje – varžtas (l. n. 246), kv. C2 170 cm ir kv. C4 157 cm gylyje – dantų pastos ar kremo tūtelių fragmentai (l. n. 565, 575; 82 nuotr.), kv. C3 156 ir 167 cm gylyje – geležiniai buteliukų dangteliai (l. n. 579, 605; 96 nuotr.), kv. C3 176–182 cm gylyje – keraminis 50 ml tūrio vaistų indelis (l. n. 474; 23, 109 nuotr.), kv. C3 179 cm ir kv. D2 176 cm gylyje – 1946 m. SSRS 3 ir 15 kapeikų nominalo monetos (l. n. 576, 593; 88 nuotr.), kv. C4 151 cm gylyje – neaiškios paskirties strypelis (l. n. 597), kv. D2 152 cm gylyje – tūtelės dangtelis (l. n. 371; 82 nuotr.). Kv. B2, C2, C3 ir D2 aptikta skaidraus ir žalsvo stiklo šukių (l. n. 298, 300, 366, 389, 417, 515, 543, 709, 761), po visą bunkerio plotą buvo išsibarsčiusios 66 vinys ir jų dalys (l. n. 217, 222, 227–229, 238, 239, 365, 368, 372, 373, 377–380, 383, 398, 413, 414, 416, 421, 424, 426, 430, 436, 446–449, 457–460, 469–471, 476, 479, 487, 494, 514, 516, 544, 574, 591, 598, 607, 615, 616, 625, 626, 636, 648, 653, 663, 807, 816, 845, 853, 860, 861, 960, 1003, 1023–1025).

Apatinis sluoksnis (184–223 cm gylis – H_{abs} 77,19–76,80 m gylis) (7, 17 brėž.). Apatinis sluoksnis apima giliau vidurinio sluoksnio buvusį lygį iki pat bunkerio grindų ir po jomis užfiksuoto nejudinto grunto (H_{abs} 77,19–76,80 m).

Stratigrafija. Apatiniame sluoksnyje rudo riebaus molio sluoksnis liko nepakitęs. 186–188 cm gylyje kv. A2 ir B2 V dalyje į jį įsiterpia netaisyklingo apskritimo formos 43 x 40 cm dydžio rudo riebaus molio, maišyto su juodžemiu, perkasimo dėmė. Rudo riebaus molio sluoksnis tęsiasi ir po bunkerio grindimis (nejudintas molis).

Kv. C3 2 m gylyje užfiksuotas L formos perkasimas, užpildytas juodžemiu. Jis 3–5 cm gylio, siauriausioje vietoje siekiantis 6 cm, plačiausioje – 18 cm plotį, iš V ir P pusių juosiamas grindų lentų. Šį perkasimą sieti su drenažo sistema duomenų nepakanka (jo tąsos neužfiksuota). Gali būti, kad tai grindų lentoms iškastas griovelis (?).

Konstrukcijos (7 brėž.). Apatiniame sluoksnyje pilnai atsidengė visos bunkerio kontūrą apibrėžiančios konstrukcijos (53 nuotr.). Matyti tai, kad bunkerio konstrukcijų pagrindą sudaro ažuoliniai kuoliukai ir apie juos apkaltos sieninės lentos (54 nuotr.). Š ir P sienose kuoliukų buvo po 5, V ir R – po 3. Sieninės lentos buvo apkaltos išorinėje kuoliukų pusėje (vidinėje – tik Š siena). Archeologinių tyrimų metu aptikti ne visi kuoliukai: Š sienoje trūko trečio ir ketvirto (žvelgiant iš V), R – vidurinio kuoliuko. Jokių ar beveik jokių sieninių lentų taip pat neužfiksuota ŠR ir P bunkerio sienose. Taigi tenka konstatuoti, jog labiausiai apardyta buvo ŠR bunkerio dalis.

Remiantis kuoliukų išsidėstymu, galima rekonstruoti bunkerio dydį. Atstumas tarp pirmo ir penkto Š ir P sienų kuoliukų siekia 2,90–3,05 m, tarp V ir R sienos kuoliukų – 2,00–2,09 m. Tai leidžia patvirtinti A. K. Bersėno prisiminimus, kad bunkeris buvo 2 x 3 m dydžio. Ryšininko teigimu, tokio dydžio bunkerio įrengimas buvo ne tik patogus, bet ir efektyvus medienos žaliavos atžvilgiu – pjaustant 6 m ilgio rąstus, pusrąščius ar lentas į dvi ar tris dalis, sunaudojama visa mediena, ir nelieka jos likučių.

Š ir P sienos kuoliukai buvo išdėstyti 55–98 cm atstumu (53, 54 nuotr.). Tokį didelį kuoliukų atstumo skirtumą lemia tai, kad bunkerio konstrukcijos buvo apgriuvusios ir labai apardytos, o dalis išlikusių kuoliukų stovi nemažai pakrypę. Remiantis A. K. Bersėno žodžiais, ilgesnėje sienoje (Š ir P) kuoliukai tarpusavyje buvo sustatyti 65 ar 70 cm atstumu. Laikantis nurodyto atstumo, 3 metrų ilgio sienoje penkis kuoliukus galima sustatyti vienodais intervalais.

V sienos kuoliukų tarpusavio atstumas siekia 104–105 cm, R sienos vidurinis kuoliukas neišliko. Šis intervalas taip pat nusako taisyklingą bunkerio konstrukcijų išdėstymą trumpesnėje sienoje.

Pasak A. K. Bersėno, ties bunkerio anga, PR jo kampe, iš nenukasto molio buvo įrengti du laipteliai. Archeologinių tyrimų metu jų apčiuopti nepavyko.

Apatiniame sluoksnyje atsidengė paskutinės nukritusios bunkerio sienų lentos. Jos užfiksuotos kv. A2–B2 185–197 cm ir kv. B2–C3–D3 198–210 cm gylyje. Lentos yra 42–68 cm ilgio ir 9–17 cm pločio, daugiausiai orientuotos V–R, kiek mažiau – PV–ŠR ar ŠV–PR kryptimis. ŠV bunkerio kampe, kv. A2, 199 cm gylyje atidengtas apnykęs 24 cm ilgio ir 7 cm pločio medinio tuščiavidurio griovelio fragmentas. Nusakyti jo tikslesnę paskirtį nėra galimybių.

Ties bunkerio siena, kv. C3–C4 sandūroje, 200 cm gylyje užfiksuoti 12 x 6 cm dydžio šlifluoto medinio suoliuko (?) fragmentai.

Žvelgiant į apatiniame sluoksnyje ir bendrą bunkeryje užfiksuotą medinių konstrukcijų planą (7, 8 brėž.), dar kartą tenka konstatuoti, jog labiausiai buvo apardyta ŠR bunkerio dalis. Joje neaptikta beveik jokių bunkerio konstrukcijų (31 nuotr.).

Grindys (9 brėž.; 53, 55 nuotr.). Eglinės grindų lentos užfiksuotos 205–216 cm gylyje R bunkerio dalyje, kv. B2–B3–B4–C2–C3–C4. Jos orientuotos V–R kryptimi, tik keletas mažesnių lentelių buvo pakreiptos Š–P ar ŠV–PR kryptimis. Lentų ilgis siekia iki 68–84 cm, jų plotis – 12–16 cm, storis – apie 2,5 cm. Pastebėtina, kad aukščiausiai, t. y. 205–210 cm gylyje, suklotos grindų lentos buvo kv. B3–C3, o ŠR ir PR bunkerio kampuose, kv. C2–D2–D3, jos buvo kiek žemiau – 211–216 cm gylyje. Taigi bunkerio V dalyje grindys buvo aukščiau nei R, tarp jų buvo apie 5 cm nuolydis. Kv. D2–D3 212–216 cm gylyje užfiksuotos apie 17 x 17 cm dydžio lentelės, kurios greičiausiai buvo skirtos bunkerio grindų aukščio skirtumui sumažinti.

Remiantis atstumu tarp grindų ir ventiliacijos angos, rekonstruojamas apytikslis bunkerio vidinės ertmės aukštis yra apie 1,5 m. Tai prieštarauja A. K. Bersėno prisiminimams, kad partizanai bunkeryje galėję vaikščioti stačiomis.

Bunkerio grindys buvo nuklotos apdegusiais spaliais (38 nuotr.), kurie grindis turėjo padaryti minkštesnes ir šiltesnes. Ryšininko A. K. Bersėno teigimu, J. Zinius dėl sužeistos rankos negalėjo gulėti ant gultų, todėl miegodavo ant grindų.

Planigrafija (17 brėž.). Apatiniame sluoksnyje aptikti 438 radiniai. Jie paplitę po visą bunkerio plotą, tačiau didžiausia jų koncentracija užfiksuota kv. C2–C3.

Stambiausi radiniai rasti gulėję ant bunkerio grindų. Kv. B3–C3–D3 206–210 cm gylyje gulėjo 1,75 m ilgio ir 4,2 cm skersmens vamzdis (l. n. 939; 44 nuotr.). Jo V galas buvo apvalus, R – užlenktas. Kadangi vamzdis gulėjo po nukritusia lubų sija ir arčiau bunkerio angos buvęs jo galas buvo užlenktas, reikėtų manyti, kad jis buvo skirtas prilaikyti bunkerio dangtį iš vidaus. Pabrėžtina tai, kad virš vamzdžio buvusi lubų sija jungė trečią ar ketvirtą Š ir P sienas jungiančius kuoliukus, todėl vamzdis turėjo kaboti prie pat bunkerio lubų, o jo užlenktas galas būti prie pat dangčio.

Kv. C2–C3 rastas 7,92 x 57 mm kalibro karabinas „Mauser K-98“ (l. n. 916; 43, 115 nuotr.). Karabinas buvo apardytas: jam trūko buožės, spynos, diržo ir apsodo su jam priklausančiomis detalėmis, todėl bunkerio šturmo metu buvo nenaudotas. Ginklo vamzdis buvo nukreiptas į Š,

gulėjo 215 cm gylyje. Karabiną apžiūrėjus šb. srž. E. Kuckailiui, ant vamzdžio pastebėta duobutė, atsiradusi šturmo metu į jį pataikius kulkai.

Šalia karabino rasta jo mova (l. n. 909; 116 nuotr.), vamzdžiui valyti skirta grandinė (l. n. 959; 116 nuotr.). Pastaroji buvo sulūžusi į 10 dalių. Grandinę sudarė ant geležinės vielutės suverti 44 pailgi alaviniai (?) karoliukai, tarpusavyje sukabinti kilpelėmis.

Į P nuo karabino vienas ant kito buvo padėti 2 juostiniai pentinai (l. n. 920, 921; 43, 108 nuotr.). Pentinai yra 13,6 cm ilgio ir 8,7 cm pločio, jų juostelėse yra po dvi stačiakampio formos kiaurymės, smaigaliai ratuko pavidalo. Iš pirmo žvilgsnio, partizanų bunkeryje aptikti pentinai atrodo kiek neįprastai, tačiau apie partizanus, nešiojančius pentinus, užsimenama Adolfo Ramanausko-Vanago prisiminimuose: „Kaip pavyzdį paminėsiu Gegutį [partizaną Vincą Ivanauską – G. P.]. Jis buvo geras vyras, bet kartais neapsieidavo be savotiškumų. Vienu metu nei iš šio, nei iš to kaimuose pradėjo rodytis ulono uniforminėmis kelnėmis, su pentiniais ir dar mėlynais akiniais. Kas kas, bet pentinai tai jau kėlė net pavojų žygiuojant, nes jie nuolat skambėjo. Gegutis, žinoma, taip uniformuotas labiausiai mėgo lankytis ten, kur buvo mergelių“²⁸.

Kv. C2–C3 206–210 cm gylyje aptiktas rankinis pjūklas (l. n. 882; 40, 58 nuotr.). Jo rankena pusapvalė, dviem kniedėmis pritvirtinta prie geležtės. Pjūklas orientuotas ŠV–PR kryptimi. Už 5 cm į Š nuo pjūklo rastas stačiakampio formos veidrodėlis (l. n. 737; 35, 84 nuotr.), už 25 cm į ŠV – peilio rankena (l. n. 738; 40, 85 nuotr.), už 4 cm į V – plaktuko galvutė (l. n. 722; 58 nuotr.), už 6 cm į V nuo pjūklo geležtės – 5 ml talpos jodo buteliukas (l. n. 495; 110 nuotr.).

Kv. C3 aptikta žiesta 20,8 cm aukščio puodynė (l. n. 712; 33, 34, 40, 71 nuotr.), šalia jos – šios puodynės dugno šukė (33, 34 nuotr.). Į V nuo puodynės gulėjo geležinė šakutė (l. n. 914; 41, 67 nuotr.) ir žibalinė lempa (l. n. 711; 33, 89 nuotr.). Šios lempos dantratis aptiktas kv. C3 (l. n. 820; 90 nuotr.), knato laikiklis – kv. D2 (l. n. 638; 90 nuotr.).

Ant bunkerio grindų, kv. B3, aptikta emaliuota lėkštė (l. n. 929; 42, 70 nuotr.), kv. C2 ir C1 – du dubenėliai (atitinkamai – l. n. 795, 950; 39, 45, 69 nuotr.). Pastarasis dubenėlis buvo perlenktas per pusę. Už 14 cm į V nuo jo rastas žibalo bakelio viršus (l. n. 999; 91 nuotr.). Žibalo bakelis dėl šturmo metu kilusio sprogo buvo suskilęs į nemažai dalių – jo fragmentų rasta kv. C1 ir C3 (l. n. 670, 721, 786, 949). A. K. Bersėnas tokiame pat bakelyje žibalą laiko iki šiol (49 nuotr.), kurį dingus elektrai naudoja žibalinei lempai uždegti.

Kv. A2–B2 ir C2 aptiktos 3 S raidės formos kapoklės (l. n. 623, 624, 794; 39, 60 nuotr.). Jos greičiausiai buvo naudojamos įrengiant bunkerį iškasto molio grumstams smulkinti. Ryšininko teigimu, šios žemės buvo išpiltos šalia tekančiuose upeliuose. Po viena šių kapoklių (l. n. 623),

²⁸ **Ramanauskas-Vanagas A.** *Daugel kritų sūnų... partizanų gretose* (antrasis leidimas). Vilnius, 2007, p. 415. Ataskaitos autorius dėkoja V. Dapkevičiui, užsiminusiam, jog A. Ramanauskas savo dienoraštyje yra rašęs apie pentinus, ir A. Čepulytei bei V. Vaitkevičiui (jaun.) šią nuorodą suradusiems.

buvo paguldyta stačiosios trapecijos formos plokštė (l. n. 622; 30, 59 nuotr.). Ji taip pat galėjo būti naudojama įrengiant bunkerį.

Ant bunkerio grindų, kv. B2, gulėjo viryklės rinkė (l. n. 634; 32, 65 nuotr.), naudota maistui gaminti ar pasišildyti. Ji apvali, sudaryta iš 6 stipinų, pagaminta iš ketaus.

Kv. B2 209 cm gylyje aptiktas apvalus bakelio (?) dangtelis, prie kurio vidinės sienelės buvo prikepęs medaliukas su Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu atvaizdu (l. n. 529; 80 nuotr.). Šio dangtelio viduje taip pat buvo įdėtas Nekaltojo Prasidejimo Švč. Mergelės su Malonių spinduliais medaliukas (l. n. 530; 80 nuotr.). Medaliukai dangtelyje buvo laikomi nuolatos arba į jį įdėti pasimeldus paskutinį kartą.

Didelę apatiniame sluoksnyje aptiktų radinių dalį sudaro šaudmenys. Rastos pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ 24 tūtelės (l. n. 465, 467, 583, 618, 619, 645, 698, 705, 708, 713, 726, 739, 775, 784, 823, 824, 829, 839, 872, 977, 980, 1011, 1012, 1049; 126, 129 nuotr.) ir 20 kulku (l. n. 472, 473, 478, 493, 595, 608, 647, 657, 666, 668, 694, 695, 734, 750, 855, 883, 912, 913, 932, 1013; 133 nuotr.), 7,62 x 54 mm kalibro karabino 21 tūtelė (l. n. 502, 671, 675, 678, 690, 691, 718, 749, 752, 756, 788, 811, 844, 854, 858, 864, 866, 867, 900, 935, 956; 129, 131 nuotr.) ir 7 kulkos (l. n. 696, 787, 884, 943, 979, 981, 982; 132 nuotr.), 7,63 x 25 mm kalibro pistoleto „Mauser C-96“ tūtelė (l. n. 973; 124 nuotr.), 7,92 mm kalibro kulka (l. n. 846; 132 nuotr.), 9 x 19 mm kalibro pistoleto tūtelė (l. n. 528; 129 nuotr.) bei kulka (l. n. 746; 134 nuotr.) ir 9 mm kalibro pistoleto „Walther P-38“ kulka (l. n. 745; 124 nuotr.).

Rastos kelių rankinių granatų dalys. Tai 3 žiedeliai ar jų fragmentai (l. n. 798, 838, 903; 117, 118 nuotr.), 2 sprogdikliai (l. n. 717, 1001; 117, 120 nuotr.), sprogdiklio delstuvo dalis (l. n. 496; 117 nuotr.), detonatoriaus dalis (l. n. 815; 117 nuotr.) ir svirtelė (l. n. 707; 117 nuotr.).

Apatiniame sluoksnyje aptikta įvairių buities daiktų: 6 šakutės ir jų dalys (l. n. 902, 914, 937, 972, 983, 1017; 67, 68 nuotr.), 4 buteliukai ir jų šukės (l. n. 481, 870, 917, 1057; 24, 75, 76, 95 nuotr.), 3 karabinai (segikliai) (l. n. 727, 809, 863; 64 nuotr.), 3 žiestų glazūruotų puodukų šukės (l. n. 741, 790, 998; 72–74 nuotr.), 2 butelių fragmentai (l. n. 951, 1026; 76 nuotr.), 2 galvaniniai elementai (l. n. 817, 856; 86 nuotr.), 2 odekolono buteliukai (l. n. 620, 770; 30, 83 nuotr.), basono („antytės“) fragmentai²⁹ (l. n. 1044, 1046; 77, 78 nuotr.), baterijos (?) dalis (l. n. 785; 62 nuotr.), guminis buteliuko kamštelis (l. n. 571; 95 nuotr.), buteliuko ar indelio kaištis (l. n. 994; 95 nuotr.), aliumininis dangtelis (l. n. 850; 95 nuotr.), dantų pastos (?) tūtelė (l. n. 444; 21, 81 nuotr.), dirželio laikiklis (?) (l. n. 797; 63 nuotr.), indelio (?) fragmentai (l. n. 887), lagamino spyna su apkalu (l. n. 767; 93 nuotr.), piltuvėlis (l. n. 766; 37, 92 nuotr.), sąvaržėlė (l. n. 904), siūlų ritinėlis su siūlais (l. n. 827; 87 nuotr.), šaukšto valgomoji dalis (l. n. 906; 45, 66 nuotr.).

²⁹ Basoną greičiausiai naudojo bunkeryje apsistojęs sužeistas J. Zinius gamtiniams reikalams atlikti.

Bunkeryje apsisotusių partizanų ligas mena 10 vaistų ampulių (l. n. 454, 621, 628, 656, 758, 922, 952, 1002, 1039, 1045; 22, 30, 36, 111, 112 nuotr.) ir 2 vaistų buteliukai (l. n. 584, 997; 110 nuotr.). Viena ampulių likusi nepanaudota, pilna juodos spalvos skysčio (l. n. 758; 36, 112 nuotr.). A. K. Bersėno teigimu, L. Grigoniui buvo leidžiamas penicilinas.

Drabužių ar uniformų detalėmis laikomos 10 žalvarinių sagų su Vytimi (l. n. 679, 680, 683, 742, 760, 799, 800, 826, 942, 968; 79, 101, 102 nuotr.) ir 3 plastmasinės sagos (l. n. 719, 961, 962; 103 nuotr.), 4 įvairių dirželių sagtys (l. n. 810, 833, 898, 963; 105, 106 nuotr.) bei Lietuvos kariuomenės uniformos atlapo ženkliukas – Gedimino stulpai (l. n. 1034; 104 nuotr.).

Didelė aptiktų radinių dalis susijusi su bunkerio įrengimu ar jo konstrukcijomis. Tai 198 vinys ir jų dalys (l. n. 452, 453, 455, 464, 466, 468, 475, 477, 482–486, 488–492, 510–513, 519, 521, 522, 532–535, 545, 547, 568–570, 572, 585–588, 594, 609–612, 629–631, 633, 639, 640, 643, 644, 650, 651, 655, 658–662, 664, 665, 667, 669, 672–674, 677, 693, 697, 700, 702–704, 710, 714–716, 720, 723–725, 729, 733, 740, 744, 748, 751, 753–755, 757, 762–765, 768, 769, 771–774, 776, 777, 781, 782, 789, 792, 793, 796, 802, 803, 808, 818, 821, 822, 828, 831, 832, 834–837, 840–843, 847–849, 851, 852, 857, 865, 871, 873–877, 879–881, 885, 886, 889, 890, 892, 897, 899, 901, 908, 910, 911, 919, 923–925, 931, 933, 934, 936, 940, 941, 945, 948, 953–955, 957, 964–967, 969–971, 974–976, 1000, 1004–1007, 1009, 1014, 1015, 1018, 1020–1022, 1047, 1048, 1050, 1052, 1058, 1059), 6 kilpvinės (l. n. 812, 813, 859, 893, 928, 946), 4 varžtai (l. n. 728, 891, 895, 896), 2 laikikliai (?) (l. n. 641, 801; 63 nuotr.), 2 vyriai (l. n. 743, 918; 61 nuotr.), kabliukas (?) (l. n. 676), kastuvo įmova (?) (l. n. 531; 57 nuotr.), plokštelė su vinimis (l. n. 1051; 63 nuotr.) ir veržlė (l. n. 927).

Apatiniame sluoksnyje aptikta įvairių kitų radinių. Tai 3 1946–1948 m. SSRS 10 ir 20 kapeikų nominalo monetos (l. n. 747, 878, 1040; 88 nuotr.), vazelino indelis (l. n. 684; 94 nuotr.), įvija (l. n. 905), stiklo šukės (l. n. 681, 682, 732, 736, 783, 805, 888, 978, 1008, 1043) ir neaiškios paskirties dirbiny, sudarytas iš 9 apvalių, 5 pusapvalių ir 1 ovalo formos grandies bei 3 stačiakampių plokštelių (l. n. 958; 97 nuotr.).

Kv. A3 201 cm gylyje aptiktas 10 cm ilgio ir 1,3 cm pločio kiaulės šonkaulis viena natūralia, kita lyginta puse (l. n. 520; 137 nuotr.). Žvelgiant į šlifuoatą šonkaulio paviršių ir taisyklingą išgaubimą, iš pradžių atrodė, kad tai galėtų būti akinių rėmelis. Radinį apžiūrėjus dr. Giedrei Piličiauskienei, atkreiptas dėmesys į tai, kad ant kaulo pastebimos pjovimo ir laužimo žymės, todėl šis šonkaulis paprasčiausiai yra partizanų maisto likutis.

Ant bunkerio grindų, kv. C3, 213 cm gylyje 32 x 10 cm dydžio ovalo formos plote aptikta apdegusio ir apanglėjusio popieriaus fragmentų (99, 100 nuotr.). Tai galėjo būti partizanų spaudos, atsišaukimų ar kitų dokumentų popierius.

Kv. C2 ir D2 aptikti du žmogaus kaukolės skliauto fragmentai (135 nuotr.). Kv. C2 rastas dešiniojo momenkaulio fragmentas yra netaisyklingos formos, 5,7 x 3,1 cm dydžio, apanglėjusiomis viršutine ir apatine pusėmis, kv. D2 – netaisyklingos formos, 3,5 x 3,5 cm dydžio, kairiojo momenkaulio fragmentas labiau apanglėjusia vidine puse. Prof. R. Jankauskui ir teismo medicinos ekspertei R. Sitienei atlikus šių kauliukų analizę, nustatyta, kad tai yra dviejų partizanų kaukolės skliauto fragmentai (priedas 4). Nors jų susieti su LYA saugomoje byloje matomais bunkeryje žuvusiais partizanais³⁰ (5 nuotr.) nėra galimybių, tačiau versija, liudijanti dviejų partizanų savižudybę nukreipus ginklą į dešinįjį smilkinį, yra labiausiai tikėtina.

Ploto tyrimai vykdyti iki 223 cm gylio (H_{abs} 76,80 m.). Nuėmus grindis ir bunkerio medines konstrukcijas, plotas patikrintas metalo ieškikliu ir perkastas kastuvu. Nustačius, kad po grindimis buvo nejudintas molis (įžemis), LLKS štabo bunkerio tyrimai buvo baigti. Tyrimų plotas paliktas neužkastas (56 nuotr.) – į jį persikėlė bunkerio atstatymo darbų iniciatoriai³¹.

Plote aptikti radiniai: l. n. 65–69, 72, 73, 76–80, 83–85, 107, 147–151, 155–159, 163–165, 217–232, 237–244, 246, 248, 250, 253, 254, 256, 296–301, 325–331, 350–390, 397–433, 435–437, 444–500, 502, 503, 505, 506, 509–547, 561–576, 579–588, 590–1059.

Pjūviai. Šiaurinės sienelės pjūvis (10 brėž.). Paviršiuje 4–24 cm storio juodo miškožemio sluoksnis (ploniausias kv. A1–B1, storiausias – kv. C1–D1), po juo atidengtas rudo riebaus molio sluoksnis, siekęs iki pat bunkerio dugno (212–216 cm gylis) ir po juo (nejudintas molis). Į rudo riebaus molio sluoksnį kv. A1 ir kv. B1 (V dalyje) 36–62 cm gylyje įsiterpia 6–18 cm storio pilko priemolio tarp sluoksnis.

Kv. A1 ir B1 sandūroje yra eglės kelmas, kurio šaknys siekia iki 90 cm gylį. Kv. A1, kv. A1–B1 sandūroje ir kv. D1 yra 3 kuoliukai, atitinkamai stovintys 83–211 cm, 134–211 cm (pasviręs) ir 114–213 cm gylyje. Kv. A1–B1 sandūroje 165–186 cm ir 194–200 cm gylyje yra 2 horizontalios sieninės lentos, kv. C1–D1 212–216 cm gylyje – grindys.

Rytinės sienelės pjūvis (11 brėž.). Paviršiuje 9–32 cm storio juodo miškožemio sluoksnis (ploniausias kv. D1, storiausias – kv. D2–D3 sandūroje ir kv. D4), po juo atidengtas rudo riebaus molio sluoksnis, siekęs iki pat bunkerio dugno (212–214 cm gylis) ir po juo (nejudintas molis).

Kv. D1 ir kv. D4 yra 2 kuoliukai, atitinkamai stovintys 117–213 cm ir 192–212 cm (nulūžęs) gylyje. Kv. D1–D2 sandūroje, kv. D2 ir kv. D3 160–215 cm gylyje yra horizontalių sieninių lentų (aukščiausiai guli kv. D2–D3 sandūroje), kv. D1–D2 211–213 cm gylyje – grindys.

³⁰ LYA K-1, ap. 58, b. 25548/3, l. 273.

³¹ Bunkeris atstatytas tyrimų metu ištirto ploto vietoje. Jis pašventintas ir susirinkusiems svečiams pristatytas 2010 m. spalio 15 d.

Pietinės sienelės pjūvis (12 brėž.). Paviršiuje 22–35 cm storio juodo miškožemio sluoksnis, po juo atidengtas rudo riebaus molio sluoksnis, siekęs iki pat bunkerio dugno (212–215 cm gylis) ir po juo (nejudintas molis).

Kv. D4–A4 yra 5 kuoliukai, stovintys 196–212 cm (nulūžęs), 154–212 cm (pasviręs), 136–213 cm, 102–213 cm ir 108–215 cm gylyje. Kv. C4 159–205 cm, o kv. B4–A4 137–205 cm gylyje yra horizontalių sieninių lentų. Kv. C4 196–204 cm gylyje atidengtos suoliuko (?) liekanos, kv. C4–B4–A4 212–214 cm gylyje – grindys.

Vakarinės sienelės pjūvis (13 brėž.). Paviršiuje 7–20 cm storio juodo miškožemio sluoksnis (storiausias kv. A3–A2 sandūroje), po juo atidengtas rudo riebaus molio sluoksnis, siekęs iki pat bunkerio dugno (208–211 cm gylis) ir po juo (nejudintas molis). Į rudo riebaus molio sluoksnį kv. A1 39–62 cm gylyje įsiterpia 14–22 cm storio pilko priemolio tarp sluoksnis.

Kv. A4–A3–A2–A1 yra 3 kuoliukai, stovintys 110–211 cm, 174–210 cm (nupjautas) ir 77–211 cm gylyje. Kv. A2 100–205 cm gylyje yra vertikalinių sieninių lentų, o kv. A4–A3 sandūroje ir kv. A3–A2–A1 147–187 cm gylyje – horizontalių sieninių lentų.

Kontrolinių juostų pjūviai (14 brėž.). *Pietinės–šiaurinės kontrolinės juostos (A–A₁) pjūvis*. Paviršiuje 4–35 cm storio juodo miškožemio sluoksnis (ploniausias kv. 5 ir 3, storiausias – kv. 2–1), po juo atidengtas rudo riebaus molio sluoksnis, siekęs iki pat bunkerio dugno ir po juo (nejudintas molis). Kv. 3 9 cm gylyje nuo paviršiaus guli individualus radinys – žalvarinė saga. Į rudo riebaus molio sluoksnį kv. 4 (šiaurinėje dalyje) ir kv. 3 9–50 cm gylyje nuo žemės paviršiaus įsiterpia 14–44 cm storio rudo degėsingo molio tarp sluoksnis.

Kv. 3 yra vienas kuoliukas, stovintis 26–114 cm gylyje žemės paviršiaus (bunkerio duobės dugno). Kuoliuko viršus įsiterpia į rudo degėsingo molio tarp sluoksnį. Kv. 2–1 sandūroje 109–160 cm gylyje nuo žemės paviršiaus (bunkerio duobės šlaitų) yra grindys.

Vakarinės–rytinės kontrolinės juostos (B–B₁) pjūvis. Paviršiuje 4–20 cm storio juodo miškožemio sluoksnis (ploniausias kv. C ir C–D sandūroje, storiausias – D (R dalyje), po juo atidengtas rudo riebaus molio sluoksnis, siekęs iki pat bunkerio dugno ir po juo (nejudintas molis). Į rudo riebaus molio sluoksnį kv. B, kv. C ir kv. C–D sandūroje 6–61 cm gylyje nuo žemės paviršiaus trijose vietose įsiterpia 4–46 cm storio rudo molio, maišyto su juodžemiu, tarp sluoksnis. Kv. C 38–73 cm gylyje nuo žemės paviršiaus (bunkerio duobės šlaito) yra bunkerio dangtis.

Kv. B ir kv. D atitinkamai 6–13 cm ir 49–73 cm gylyje nuo žemės paviršiaus (bunkerio duobės dugno ir šlaito) yra horizontaliai gulinčios medinės konstrukcijos (nugriuvusios lubų sijos). Kv. A ir kv. D atitinkamai 77–91 cm ir 94–112 cm gylyje nuo žemės paviršiaus (bunkerio duobės šlaito) yra horizontalių sieninių lentų fragmentų. Kv. C 45–51 cm gylyje nuo žemės paviršiaus yra

akmuo, kv. B ir kv. D atitinkamai 81 cm ir 106–129 cm gylyje nuo žemės paviršiaus (bunkerio duobės dugno ir šlaito) – grindys.

LLKS ŠTABO BUNKERIO APLINKOS ŽVALGYMAS

(18 brėž.; 12 nuotr.)

Ekspedicijoje didelis dėmesys teiktas LLKS štabo bunkerio aplinkos žvalgymui metalo ieškikliu. Kaip minėta, pirmieji 44 individualūs radiniai bunkerio aplinkoje surasti išminuotojams tikrinant metalo ieškikliu apčiuoptus signalus. Iš viso tyrimų metu buvo išžvalgyta apie 750 m² bunkerio aplinkos teritorija, joje aptikti ir inventorinti 297 individualūs radiniai.

Didžiąją bunkerio aplinkoje rastų radinių dalį sudaro šovinių tūtelės ir kulkos. Aptiktos 173 pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ tūtelės (l. n. 1–3, 5, 8–29, 31, 32, 35, 37, 38, 45–52, 54–62, 81, 86–89, 91–99, 101, 103–106, 108–112, 146, 154, 160, 166, 167, 169, 171–178, 180–187, 189–200, 202, 208–212, 234, 236, 247, 249, 251, 252, 262–264, 267, 268, 270, 272, 273, 276–281, 291–294, 306–309, 312, 313, 315–324, 332, 338, 339, 342–348, 391, 392, 396, 434, 438–442, 501, 508; 125 nuotr.) ir 34 kulkos (l. n. 6, 30, 74, 75, 82, 90, 161, 162, 206, 214, 235, 255, 260, 261, 282–284, 286–290, 305, 311, 314, 334, 336, 337, 341, 393, 394, 504, 507, 589; 133 nuotr.), 7 karabino „Mosin“ tūtelės (l. n. 4, 33, 34, 258, 265, 266, 269; 131 nuotr.) bei 1 kulka (l. n. 295; 132 nuotr.) ir po vieną karabino „MAS-36“ (l. n. 443; 130 nuotr.) ir automato SVT (l. n. 36; 130 nuotr.) tūtelę. Aptiktas taip pat vienas neiššautas pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ šoviny (l. n. 245; 128 nuotr.).

Išvardintos šovinių tūtelės ir kulkos daugiausiai rastos į ŠR, R ir P, kiek mažiau – į Š nuo LLKS štabo bunkerio (18 brėž.). Šie radiniai liudija aktyvų MGB kariuomenės puolimą, jų išsidėstymas rodo, kad puolimas vyko iš šiaurinės ir rytinės pusių. Didelė šovinių tūtelių sanauka į P nuo bunkerio turėtų būti siejama su bunkerio šturmo kulminacija – MGB kareiviai smarkiai apšaudė bunkerio angą iš 1,5–2 m atstumo.

Dvi pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ kulkos (l. n. 161, 162) aptiktos kitoje upelio pusėje, 10,05 m į PV nuo tirtu ploto PV kampo. Tai MGB kareivių į A. Meškauską paleistos kulkos.

Atskirai paminėti reikėtų dvi Kalašnikovo imitacinių šovinių tūteles (l. n. 40, 216; 130 nuotr.), aptiktas atitinkamai 15,9 m ir 18,2 m į R tirtu ploto. Markiruotė ant tūtelių dugno rodo, kad šoviniai buvo pagaminti 1997 m., todėl labiausiai tikėtina, kad Krašto apsaugos savanoriai juos iššovė prie bunkerio duobės surengto minėjimo metu 2000 m. (tuomet buvo minimos 50-osios partizanų žūties ir bunkerio sunaikinimo metinės).

LLKS štabo bunkerio aplinkoje aptikti dviejų rusiškų rankinių granatų RG-42 fragmentai: 2 svirtelės (l. n. 39, 215; 119 nuotr.), 2 žiedeliai (l. n. 7, 53; 118 nuotr.) ir vienas sprogdiklis (l. n. 233; 120 nuotr.). Granatų svirtelės rastos atitinkamai 1,6 m į PV nuo tirtu ploto PV kampo ir 14,7 m į R

nuo kvadrato D1, žiedeliai – 5 cm į Š nuo kvadrato A1 ir 11,45 m į ŠR nuo ploto ŠR kampo, sprogdiklis – 2,15 m į PR nuo ploto PR kampo. Šie fragmentai bunkerio aplinkoje pasklido susprogus dviem MGB kareivių išmestoms rankinėms granatoms.

Dar vienas rankinės granatos svirtelės fragmentas aptiktas stipriai įstrigęs medžio šaknyje, 55 cm į PR nuo kvadrato C5 PR kampo. Šio radinio iš medžio šaknies išimti nepavyko³², todėl atsakyti į klausimą, ar jis priklauso jau minėtiems granatų komplektams, nėra galimybių.

Į ŠV nuo LLKS štabo bunkerio, kitame bevardžio upelio krante, rasta nesprogusi rusiška rankinė granata RG-42 (13 nuotr.). Šb. srž. E. Kuckailiui atkūrus bunkerio šturmo eigą, daroma išvada, jog šia granata MGB kareiviai siekė užbaigti bunkeryje buvusių partizanų pasipriešinimą, tačiau ji nesuveikė ir todėl buvo padėta kitapus upelio. Aptikta granata buvo nufotografuota ir saugiai padėta toliau nuo dirbančių ekspedicijos dalyvių. Granatą Daugėliškių miško pamiškėje sėkmingai likvidavo dar kartą atvykę išminuotojai.

Metalo iešikliu žvalgant LLKS štabo bunkerio aplinką aptiktos 47 vinys (l. n. 63, 64, 113–145, 179, 201, 205, 207, 271, 274, 275, 285, 302, 335, 395, 577). Reikia paminėti tai, kad dauguma jų (l. n. 63, 113–145) buvo išsibarsčiusios siaurame 2 x 2 m dydžio plote (18 brėž.). Šis vinių telkinys yra apie 8 m į ŠR nuo tirtu ploto ŠR kampo; tyrimų metu šioje vietoje augo jauna eglaitė. Vinys yra fabrikinės, 6,1–7 cm ilgio, tikėtina, kad buvo sudėtos į vieną dėžutę.

Bunkerio aplinkoje aptikta įvairių kitų atsitiktinių radinių: 5 pasagvinės (l. n. 100, 102, 168, 170, 257), 5 neaiškios paskirties dirbinių fragmentai (l. n. 70, 152, 304, 349, 578; 63, 123 nuotr.), 2 kelnių sagtys (l. n. 203, 204; 106 nuotr.), cilindriukas (l. n. 310; 79 nuotr.), plaukų segtukas (l. n. 188; 79 nuotr.), sąvaržėlė (l. n. 213), skardelė (l. n. 71), spraustukas (l. n. 333), strypelio (l. n. 153) ir dantų pastos ar kremo tūelių (l. n. 303, 340; 82 nuotr.) fragmentai. Ant vieno dantų pastos tūtelės fragmento yra užrašas „ПАСТА / ФАБРИКА / СВОБОДА / МОСКВА“ (82 nuotr.).

Su Antruoju pasauliniu karu greičiausiai siejama 75 ar 88 mm kalibro vokiško artilerijos sviedinio skeveldra (l. n. 259; 123 nuotr.). Ryšininko A. K. Bersėno teigimu, 1944 m. frontas į Vakarus traukėsi per pačią Bersėnų sodybos teritoriją. Tikėtina, kad su šiais įvykiais ir yra susijęs aptiktas radinys.

LLKS štabo bunkerio aplinkoje aptikti radiniai: l. n. 1–64, 70, 71, 74, 75, 81, 82, 86–106, 108–146, 152–154, 160–162, 166–216, 233–236, 245, 247, 249, 251, 252, 255, 257–295, 302–324, 332–349, 391–396, 434, 438–443, 501, 504, 507, 508, 577, 578, 589.

³² Ši granatos svirtelė pažymėta 18 brėžinyje trikampėliu ir priedašu „neinv.“.

„KELMO LOBIS“

(18, 19 brėž.; 46–48 nuotr.)

Dvidešimt pirmąją ekspedicijos darbo dieną žvalgant LLKS štabo bunkerio aplinką, už 4 m į š. nuo tyrimų ploto, šalia eglės kelmo, pačiame žemės paviršiuje (H_{abs} 78,43 m lygyje) pastebėtas stiklinis buteliukas (l. n. 557; 75 nuotr.). Jį aplipęs molis buvo visiškai išdžiuvęs, taigi buteliukas buvo ne pirminėje savo padėtyje, o jau anksčiau iškastas iš žemės. Patikrinus šią vietą metalo ieškikliu, buvo užčiuopti keli stiprūs signalai, rodę, kad čia turėjo būti užkasti keli metaliniai daiktai. Ši vieta ieškikliu patikrinta iki tol būti negalėjo, nes ji buvo uždengta bunkerio atstatymui paruoštomis lentomis ir pusrąščiais; tam galimybė susidarė Ariogalos gimnazijos mokiniams visą medieną perkėlus į kitą vietą.

Pradėjus mentelėmis preparuoti metalo ieškikliu užfiksuotų signalų vietą, po eglės kelmu vos kelių centimetrų gylyje (H_{abs} 78,43–78,55 m lygyje) atsidengė nemažai partizanų daiktų (19 brėž.; 47, 48 nuotr.). Ant apversto emaliuoto dubenėlio (l. n. 548; 69 nuotr.) buvo tvarkingai padėtos 2 šakutės (l. n. 550, 555; 67 nuotr.), vyris (l. n. 549; 61 nuotr.), galvaninis elementas (l. n. 560; 86 nuotr.) ir žibalo bakelio fragmentai (l. n. 559). Šalia dubenėlio gulėjo 2 šaukštai (l. n. 553, 554; 66 nuotr.), buteliukas (l. n. 556; 75 nuotr.) ir vaistų indelis (l. n. 552; 109 nuotr.). Žibalinės lempos ropė (stiklinis padas) (l. n. 551; 90 nuotr.) buvo atremta į dubenėlį, o diržo sagtis (l. n. 558; 105 nuotr.) padėta ant kelmo šaknies, kurios galas buvo nukirstas užkasant šiuos daiktus.

Visi radiniai aptikti toje pačioje vietoje, kaip ir išminuotojų rasta kastuvo darbinė plokštė (l. n. 41; 57 nuotr.). Taigi išminuotojai, tikrinę metalo ieškikliu užčiuoptą signalą, ištraukė po eglės kelmu gulėjusią nulūžusią kastuvo dalį, tačiau šios vietos daugiau nebepatikrino. Kastuvo darbinė plokštė turėjo būti padėta ant aptiktų partizanų daiktų viršaus. Minėtas stiklinis buteliukas žemės paviršiuje atsидūrė išminuotojams iškasant kastuvo darbinę plokštę.

Po eglės kelmu aptikta partizanų daiktų sanaupa ekspedicijos dalyvių kaipmat buvo pavadinta „kelmo lobiu“. Partizanai dažnai įrengtose slėptuvėse ar pasirinktose nuošalesnėse vietose slėpdavo ginklus ir dokumentus, tačiau šiuo atveju buvo užkastas dubenėlis, šaukštai, šakutės, tušti buteliukai ir vaistų indelis, diržo sagtis, vyris ir kiti radiniai (48 nuotr.). Klausimas, kodėl partizanams reikėjo slėpti šiuos daiktus, tyrimų metu sukėlė įvairiausių spėliojimų ir interpretacijų.

Iš ryšininko A. K. Bersėno pasakojimo paaiškėjo, kad 1989 m. LLKS štabo bunkerį, siekdamas surasti ginklų, bandė kasinėti partizano A. Meškausko brolis Lionginas Meškauskas. Vis dėlto šiuos savavališkus kasinėjimus buvo įsakyta nutraukti, todėl aptikti radiniai buvo paslėpti po netoli bunkerio augusios eglės kelmu. Kartu su šiais daiktais greičiausiai buvo paslėpta ir L. Meškausko naudoto ir sulūžusio kastuvo darbinė plokštė.

Po eglės kelmu buvo aptikta žibalo bakelio fragmentų, kurių plačiai išsibarsčiusių rasta ant bunkerio dugno. Tai įrodo, kad „kelmo lobį“ sudarė iš LLKS štabo bunkerio L. Meškausko iškasti daiktai.

Atsižvelgiant į suardytą bunkerio stratigrafiją ir medinių konstrukcijų nebuvimą, galima pagrįstai manyti, kad L. Meškauskas kasinėjo bunkerio ŠR dalyje. Ši vieta buvo žemiausioje bunkerio duobės dalyje (jos viduryje), todėl kasinėjimams pradėti turėjo atrodyti pati patogiausia.

Radiniai: l. n. 548–560.

PARTIZANŲ ARCHYVO RADIMVIETĖ

(3a, 3b brėž.; 98 nuotr.)

Ryšininkas A. K. Bersėnas 1997 m. aptiko LLKS štabo bunkerio partizanų paslėptą metalinę dėžutę („kapsulę“) (priedas 5, antraštė „partizanų archyvo atradimas“). Šioje dėžutėje buvo sudėti Prisikėlimo apygardos štabo dokumentai, atsišaukimai, tačiau jie jau buvo visiškai sunykę ir neįskaitomi. Dėžutė buvo perduota Genocido aukų muziejui, dabar ją galima apžiūrėti šio muziejaus ekspozicijoje.

Partizanų archyvo radimvietė yra apie 50 m į V nuo LLKS štabo bunkerio ir bevardžių upelių santakos, kitapus šių upelių³³ (3a, 3b brėž.). Patikrinus šią vietą metalo ieškikliu, buvo aptiktos trys 11,6 x 7,7, 6,4 x 4 ir 4,2 x 3,2 cm dydžio minėtos metalinės dėžutės skardos atplaišos (žr. neinventorintų radinių sąrašas; 98 nuotr.). Jos kartu su bunkeryje aptiktais radiniais perduotos saugoti Raseinių krašto istorijos muziejui.

---

³³ Partizanų archyvo radimvietės koordinatės (LKS 1994): 471876, 6121531.

APIBENDRINIMAS

LLKS štabo bunkeris buvo įrengtas tolygiai aukštėjančios kalvelės V dalyje (9 nuotr.). Jis iškastas rudame riebiame molyje ir užpiltas iki 40 cm storio juodo miškožemio sluoksniu. Atlikti archeologiniai tyrimai rodo, jog bunkeris buvo 2 x 3 m dydžio ir 1,5 m aukščio (20 brėž.). Nustatytas bunkerio aukštis prieštarauja ryšininko prisiminimams, kad partizanai šioje slėptuvėje galėję vaikščioti stačiomis.

Bunkerio kampuose ir ilgesnėje sienos dalyje, išlaikant 70 cm tarpus, buvo įkalti 14–18 cm skersmens ažuoliniai kuoliukai. Jie išorinėje pusėje (vidinėje – tik Š siena) buvo apkalti 12–16 cm pločio horizontaliai orientuotomis eglinėmis sieninėmis lentomis (54 nuotr.). Grindys taip pat buvo eglinės, tačiau jos buvo išlikusios tik bunkerio R dalyje (55 nuotr.). Susidariusį grindų aukščio skirtumą kompensavo žemiausioje dalyje išklotos apie 17 x 17 cm dydžio niveliacinės lentelės.

Ant bunkerio grindų aptiktas smarkiai apnykęs 70 x 40 cm dydžio dangtis (25–27 nuotr.). Jis turėjo būti įrengtas partizanų slėptuvės lubų PR kampe ir atsiverti į Š pusę. Pasak A. K. Bersėno, dangtis buvo piltuvo formos (21 brėž.), iš išorės jį maskavo didžiųjų skruzdžių skruzdėlynas. Tikėtina, kad bunkerio dangčiui iš vidaus prilaikyti buvo skirtas išilgai grindų, po nukritusia lubų konstrukcija aptiktas 1,75 m ilgio vamzdis vienu užlenktu galu (44 nuotr.). Bunkeris atsarginio išėjimo neturėjo.

LLKS štabo bunkerio ŠV kampe, tarp anuomet ten augusios eglės šaknų (tyrimų metu šią vietą žymėjo išlikęs kelmas), nustatyta partizanų įrengto vėdinimo kanalo vieta (10, 13 brėž.). Remiantis A. K. Bersėnu, vandens pertekliui pašalinti šiame bunkeryje turėjo būti iškasta drenažo sistema. Tačiau jokių drenažo įrenginio žymių neaptikta.

Archeologinių tyrimų duomenys patvirtino ryšininko prisiminimus, kad MGB kareiviams įlipus į bunkerį ir įžiebus degtuką, įvyko sprogimas ir kilo gaisras. LLKS štabo bunkeryje partizanai, kovodami su pelėsiu, sienas nuolat apšlakstydavo žibalu. Be to, tikėtina, kad šturmo metu kareiviai ar atsišaudę partizanai buvo pataikę ir peršovę žibalo bakelį. Aptikta tai patvirtinančių duomenų – įvairiose vietose ant bunkerio grindų mėtėsi apdegusio ir į daug dalių suskilusio žibalo bakelio fragmentai (91 nuotr.). Labiausiai apdegęs plotas buvo ties bunkerio anga, degėsiomis nuklotos visos grindų plotas ir sienų konstrukcijos (54 nuotr.), apdegę ir apanglėję ant grindų aptikti radiniai.

Tyrimų metu aptikti 1059 individualūs radiniai. Daugiausia rasta šaudmenų: daugiau nei 250 šovinių tūmelių (124–131 nuotr.) ir daugiau nei 100 kulų (124, 132–134 nuotr.). Į ŠV nuo bunkerio, kitame bevardžio upelio krante, rasta nesprogusi rusiška rankinė granata RG-42 (13 nuotr.), bunkeryje ir jo aplinkoje – 20 granatų dalių (17, 117–120 nuotr.). Šie radiniai liudija aktyvų

MGB kariuomenės puolimą ir ne taip jau dažnai pasitaikydavusį įnirtingą bunkeryje užkluptų partizanų priešinimąsi.

Per bunkerio šturmą kilus gaisrui, MGB kareiviai staigiai nutraukė apiešką, todėl nesurinko visų partizanų turėtų ginklų. Ant grindų buvo aptiktas išardytas ir šturmo metu tikrai nenaudotas karabinas „Mauser K-98“ (43, 115 nuotr.). Šiam ginklui trūko buožės, spynos, diržo ir apsodo su jam priklausančiomis detalėmis. Šalia karabino rasta jo mova ir grandinėle vamzdžiui valyti (116 nuotr.). Kiek arčiau angos gulėjo revolveris „Nagant“ (29, 113 nuotr.), pagamintas Sovietų Sąjungos Iževsko ginklų gamykloje 1944 m. Revolveris buvo užtaisytas 7 šoviniais, kurių vienas gaisro metu pakilus temperatūrai buvo detonavęs. Šalia revolverio gulėjo automato SVT-40 (38) durtuvas (29, 114 nuotr.), ant kurio vienos plastmasinės kriaunos pusės buvo išgraviruotas žodis „ARAS“. Tai vienas iš kelių A. Meškausko slapyvardžių, todėl galima manyti, kad šis ginklas jam ir priklausė.

MGB kariuomenės reikmėms priskiriami trys 1,3 m ilgio smaigai (vieno smaigalys užlenktas) (121 nuotr.), rasti šalia eglės kelmo, į R nuo LLKS štabo bunkerio. Šie įrankiai paprastai buvo naudojami bunkerių vietoms lokalizuoti, jų dangčiams atverti ar mirusiųjų kūnams išvilkti. Kiek trumpesnis, 45 cm ilgio strypas (28, 122 nuotr.), rastas ties bunkerio anga. Tikėtina, kad, prieš mesdami granatas, kareiviai šiuo strypu buvo pažymėję bunkerio dangčio vietą kaip taikinį.

Archeologinių tyrimų metu rasta daug LLKS štabo bunkeryje apsisostusių partizanų buities reikmenų. Tai 7 geležinės ir aliumininės šakutės (41, 67, 68 nuotr.), 6 įvairios talpos buteliukai (24, 75, 76, 79 nuotr.), 4 stiklinės, 4 dantų pastos ar skutimosi kremo tūtelės ir jų dalys (21, 81, 82 nuotr.), 3 šaukštai (45, 66 nuotr.), 3 dubenėliai (39, 45, 69), 3 žiesti glazūruoti puodukai (72–74 nuotr.), 1 žiesta ornamentuota puodyne (33, 34, 40, 71 nuotr.), 2 sulenkiami peiliukai (85 nuotr.), 2 karabinai-segikliai (64 nuotr.), peilio rankena (40, 85 nuotr.), lėkštė (42, 70 nuotr.), viryklės maistui gaminti ar pasišildyti rinkė (32, 65 nuotr.), žibalinė lempa (33, 89, 90 nuotr.), piltuvėlis (37, 92 nuotr.), veidrodėlis (35, 84 nuotr.), basonas („antytė“) (77, 78 nuotr.), lagamino spynelė (93 nuotr.), rašalinė (14, 84 nuotr.), siūlų ritinėlis (87 nuotr.) ir kiti radiniai.

Atskira LLKS štabo bunkerio radinių dalis – partizanų aprangos detalės. Tai 7 įvairių dirželių sagtys (105, 106 nuotr.), 4 plastmasinės sagos (103 nuotr.), 2 pentinai (43, 108 nuotr.), 2 kelnų sagtys (106 nuotr.), 2 užtrauktukai ar jų fragmentai (107 nuotr.). Taip pat rasta uniformos detalių: 23 žalvarinės sagos su Vyties simboliu (16, 101, 102 nuotr.) ir Lietuvos kariuomenės uniformos atlapo ženkliukas – Gedimino stulpai (104 nuotr.). Remiantis ryšininko A. K. Bersėno žodžiais, uniformas turėjo (nors ne visada jas vilkėjo) visi LLKS štabo bunkeryje buvę partizanai.

Tyrimų metu rastos penkios SSRS 1946–1948 m. 3, 10, 15 ir 20 kapeikų nominalo monetos (88 nuotr.). Taip pat paminėtini 2 medaliukai su Šiluvos Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu ir Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelės Marijos su Malonių spinduliais atvaizdais (80 nuotr.). Dar

viename medaliuke galima įžiūrėti Švč. Mergelės Marijos atvaizdą. Pastarieji du medaliukai buvo apvaliame indelyje (ar tiesiog dangtelyje) (80 nuotr.).

Archeologiniai tyrimai plačiau atskleidė dar vieną partizanų gyvenimo po žeme aspektą – juos puolusias ligas. Žinoma, kad 1950 m. pavasarį L. Grigonis stipriai sirgo plaučių uždegimu. Aptikta šį faktą patvirtinančių radinių: keraminių vaistų indelių ir buteliukų (23, 109, 110 nuotr.), jodo buteliukas (110 nuotr.), 11 vaistų ampulių (22, 30, 111 nuotr.). Viena ampulių likusi nepanaudota, pilna juodos spalvos skysčio (36, 112 nuotr.). Remiantis A. K. Bersėnu, L. Grigoniui buvo leidžiamas penicilinas, vaistų jam parūpino ryšininkė M. Pranevičiūtė.

Bunkeryje apsistojusiam J. Ziniui aukščiau alkūnės buvo sunkiai sužeista dešinė ranka. Atliekant tyrimus aptiktas nedidelės taisyklingo stačiakampio formos medvilninio audinio skiauteles (14–16, 136 nuotr.) reikėtų laikyti tvarsliava šio partizano rankai perrišti.

Tyrimų metu rasta su LLKS štabo bunkerio įrengimu susijusių daiktų: pjūklas (40, 58 nuotr.), plaktuko galvutė (58 nuotr.), beveik 350 vinių. Kiek neįprastas radinys – trys S raidės formos kapoklės (39, 60 nuotr.), kuriomis greičiausiai buvo smulkinami iškasto molio grumstai. A. K. Bersėnas pamena, kad žemė, atsiradusi kasant bunkerį, buvo išbarstyta šalia tekančių upelių vandenyje.

Nemažai partizanų daiktų aptikta už 4 m į Š nuo bunkerio. Po eglės kelmu vos kelių centimetrų gylyje rastas tvarkingai padėtas dubenėlis, 2 šaukštai, 2 šakutės, buteliukas, vaistų indelis, diržo sagtis, kastuvo darbinė plokštė, vyris, žibalinės lempos ropė (stiklinis padas), galvaninis elementas ir keli žibalo bakelio fragmentai (47, 48 nuotr.). Šiuos daiktus, siekdamas surasti ginklų, 1989 m. iš bunkerio iškasė A. Meškauskas brolis L. Meškauskas. Įsakius šiuos kasinėjimus nutraukti, aptikti radiniai buvo paslėpti po netoli bunkerio augusios eglės kelmu. Tikėtina, kad kartu su šiais daiktais L. Meškauskas paslėpė kasant sulūžusio kastuvo darbinę plokštę (57 nuotr.). Žvelgiant į suardytą stratigrafiją ir medinių konstrukcijų nebuvimą (19, 31 nuotr.), daroma išvada, kad L. Meškauskas kasinėjo bunkerio ŠR dalyje.

Ant bunkerio grindų rasti du nedideli žmogaus kaukolės skliauto fragmentai (135 nuotr.). Prof. R. Jankauskui ir teismo medicinos ekspertei R. Sitienei atlikus šių kaulų fragmentų ir LYA saugomos bunkeryje žuvusių partizanų nuotraukos³⁴ (5 nuotr.) analizę, nustatyta, kad tai yra dviejų partizanų momenkaulių fragmentai. Jie buvo išmušti iš kaukolės dėl lūžių, atsiradusių dėl didelio galingumo šūvių į smilkinio sritį poveikio. Nors šių kauliukų susieti su nuotraukoje matomais partizanais nėra galimybių (gali būti, kad nuotrauka yra retušuota), tačiau versija, liudijanti dviejų partizanų savižudybę nukreipus ginklą į dešinįjį smilkinį, išlieka labiausiai tikėtina. Žinoma, jog A. Meškauskas žuvo išbėgęs iš bunkerio kitoje upelio pusėje, o L. Grigonis lipdamas iš bunkerio buvo nukautas MGB kareivių ir taip užblokavo išėjimą. Taigi aptikti kaukolės skliauto fragmentai

³⁴ LYA K-1, ap. 58, b. 25548/3, l. 273.

priklauso dviem iš trijų bunkeryje žuvusiems partizanams: V. Kuzmickui, J. Tomkui ir partizanui Bangai.

Šb. srž. E. Kuckailiui atlikus bunkerio viduje ir jo aplinkoje aptiktų šovinių tūmelių ir kulku analizę ir šiuos duomenis susiejus su ryšininko A. K. Bersėno prisiminimais, buvo rekonstruota LLKS štabo bunkerio šturmo eiga. Užfiksavus visas ant bunkerio grindų aptiktas tūteles ir kulkas nustatyta, kad atsišaudydami partizanai iš bunkerio iššovė mažiausiai 30 šūvių. Ištyrus šiuos radinius paaiškėjo, kad buvo paleista mažiausiai 18 šūvių iš pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ ir 10 – iš automato SVT-40 (38) bei po vieną šūvį iš pistoleto „Walther P-38” ir „Mauser C-96“. Visus šiuos ginklus galima atpažinti po bunkerio šturmo surinktų ginklų nuotraukoje³⁵ (6 nuotr.).

Išskirtinę reikšmę įgauna nustatyti partizanų paskutinių šūvių, nukreiptų į save, komponentai. Tai vokiško šovinio kulka, išlėkusi iš 9 mm kalibro pistoleto „Walther P-38“, ir tūtelė, likusi iššovus kulką iš 7,63 x 25 mm kalibro pistoleto „Mauser C-96“ (124 nuotr.). Pastaroji pagaminta Vokietijoje, GECO („Gustav Genschow & Co.“) gamykloje³⁶. Tai pirmieji aptikti tokio pobūdžio radiniai Lietuvoje.

LLKS štabo bunkerio tyrimai atskleidė iki šiol visiškai nepanaudotas archeologijos mokslo galimybes. Vykdam tyrimus archeologiniai duomenys buvo lyginami su LYA saugomos bylos informacija ir gyvo partizanų ryšininko prisiminimais. Gauti rezultatai vieni kitus papildo, bet neretai ir vieni kitiems prieštarauja bei leidžia daryti išvadą, kad vien archyvinių duomenų ir partizanų ar jų ryšininkų prisiminimų pokario kovų tyrimuose išties nepakanka. Archeologiniai duomenys tapo dar vienu ginkluotos rezistencijos tyrimų šaltiniu. Lyginant įvairius šaltinius, tyrimų vertė tik padidėja.

Pokario kovų tyrimų sėkmė – ne vien archeologų rankose. LLKS štabo bunkerio tyrimuose prioritetai buvo teikiami kompleksiniam tarpdisciplininiam bendradarbiavimui, kurį nusako ekspedicijoje ir jai pasibaigus surinktus duomenis analizuojant dalyvavusių istorikų, ginkluotės ir karo strategijos ekspertų, antropologų, numizmatų, dokumentinių filmų kūrėjų ir kitų sričių specialistų bendras darbas.

Tyrimai atskleidė ginkluotos rezistencijos įamžinimo sampratoje esant daug paveldosaugos problemų. Vienas iš įvairių entuziastų ir patriotų praktikuojamų atminties vietų įamžinimo būdų yra autentiškoje vietoje atstatomi partizanų bunkeriai. Nors ši veikla turi patį kilniausią tikslą, tačiau, neatlikus archeologinių tyrimų, surinkti duomenys nėra užfiksuojami ataskaitos, kaip dar vieno nepakeičiamo pokario kovų šaltinio, ar publikacijos puslapiuose. Savavališki ginkluotos rezistencijos paveldo vietų kasinėjimai skurdina pokario kovų tyrimų vertę ir sampratą ir visiems laikams atima galimybę pasinaudoti šiais duomenimis. Išsamius archeologinius tyrimus būtina atlikti kiekvieną kartą vykdam partizanų bunkerių ir žeminių atstatymo ar kitus jų atkasimo darbus.

---

³⁵ Ten pat.

³⁶ **Kuckailis E.** Neramus 1950 metų liepos 22-osios rytas Daugėliškių miške (2 dalis). *Karys*. 2011, nr. 3, p. 44.

IŠVADOS

1. 2010 m. gegužės–liepos ir rugsėjo mėn. buvo vykdomi 1948 m. balandžio mėn. įrengto ir 1950 m. liepos 22 d. MGB karinės operacijos metu sunaikinto LLKS štabo bunkerio (UK 33152) archeologiniai tyrimai. Iš viso buvo ištirtas 17,9 m² dydžio plotas, metalo ieškikliu išžvalgyta apie 750 m² bunkerio aplinkos teritorija.

2. Archeologinių tyrimų aptikti 1059 individualūs radiniai: šaunamieji ir duriamieji ginklai, granatų dalys, šovinių tūtelės ir kulkos, partizanų uniformų detalės, buitį, ligas ir bunkerio statybą liudijantys daiktai.

3. Aptiktos medinės konstrukcijos leidžia rekonstruoti bunkerį buvus 2 x 3 m dydžio ir 1,5 m aukščio. Bunkerio statybai naudoti ažuoliniai kuoliukai ir lubų sijos, eglinės sieninės ir grindų lentos. Vėdinimo kanalo anga buvo įrengta tarp anuomet stovėjusios eglės šaknų, įėjimas į bunkerį turėjo būti lubų PR kampe. Drenažo sistemos pėdsakų tyrimų metu užfiksuoti nepavyko.

4. Tyrimų metu aptikti du partizanų momenkaulių fragmentai. Jie buvo išmušti iš kaukolės dėl šūvių į dešinįjį smilkinį poveikio ir liudija dviejų šturmo metu bunkeryje buvusių partizanų (V. Kuzmicko, J. Tomkaus ar partizano Bangos) savižudybę.

5. Atlikta bunkerio viduje ir išorėje aptiktų granatų fragmentų, šovinių tūelių ir kulku analizė ir ryšininko A. K. Bersėno prisiminimai leido rekonstruoti bunkerio šturmo eigą. Nustatyta, kad šturmo metu partizanai iš bunkerio iššovė mažiausiai 30 šūvių. Aptikti ir atpažinti partizanų paskutinių šūvių, nukreiptų į save, komponentai: 9 mm kalibro pistoleto „Walther P-38“ kulka ir 7,63 x 25 mm kalibro pistoleto „Mauser C-96“ šovinio tūtelė.

6. LLKS štabo bunkerio tyrimai rodo, kad archeologiniai duomenys tapo dar vienu šaltiniu ginkluotos rezistencijos tyrimuose, kurių vertę skirtingų šaltinių lyginimas tik padidina. Išsamūs archeologiniai tyrimai turi būti atliekami kiekvieną kartą vykdant partizanų bunkerių ir žeminių atstatymo ar kitus jų atkasimo darbus.

Archeologas

Gediminas Petrauskas

2012 02 13

RADINIŲ SĄRAŠAS

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
1	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 8 ***“				atsitikt.	127 nuotr.
2	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 4“				atsitikt.	
3	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 ***“				atsitikt.	127 nuotr.
4	Tūta, karabino „Mosin“	žalvaris	Ilg. – 5,4 cm, sk. – 1,4 cm	Kalibras – 7,62x54 mm; 1938 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „38 80“				atsitikt.	131 nuotr.
5	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“				atsitikt.	
6	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška				atsitikt.	
7	Granatos žiedelis	geležis	Sk. – 2,9 cm, st. – 0,4 cm	Nuo rusiškos rankinės granatos RG-42; išlikusi kaiščio dalis				atsitikt.	118 nuotr.
8	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“				atsitikt.	
9	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; iššauta; markiruotė neįžiūrima				atsitikt.	
10	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 ...“				atsitikt.	
11	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“; nežymiai aplūžusi				atsitikt.	

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
12	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
13	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
14	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; iššauta; markiruotė neįžiūrima					atsitikt.
15	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 ...“					atsitikt.
16	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
17	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
18	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
19	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
20	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
21	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
22	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
23	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; iššauta; markiruotė neįžiūrima					atsitikt.

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
24	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“				atsitikt.	126 nuotr.
25	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“				atsitikt.	
26	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; iššauta; markiruotė nežiūrima				atsitikt.	
27	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“				atsitikt.	
28	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“				atsitikt.	
29	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“				atsitikt.	
30	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,88x0,62 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; deformuota				atsitikt.	133 nuotr.
31	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“				atsitikt.	
32	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 *“				atsitikt.	
33	Tūta, karabino „Mosin“	žalvaris	Ilg. – 5,4 cm, sk. – 1,4 cm	Kalibras – 7,62x54 mm; 1939 (?) m.; rusiška; iššauta; markiruotė „39 (?) 80“; nežymiai deformuota				atsitikt.	131 nuotr.
34	Tūta, karabino „Mosin“	žalvaris	Ilg. – 5,4 cm, sk. – 1,4 cm	Kalibras – 7,62x54 mm; 1938 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „38 17“				atsitikt.	
35	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 *“				atsitikt.	127 nuotr.

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
36	Tūta, automato SVT	žalvaris	Ilg. – 5,4 cm, sk. – 1,4 cm	Kalibras – 7,62x54 mm; 1939 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „39 ...7“				atsitikt.	130 nuotr.
37	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; iššauta; markiruotė neįžiūrima				atsitikt.	
38	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1944 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „44 39“				atsitikt.	
39	Granatos svirtelė	geležis	Ilg. tiesia linija – 5,1 cm, pl. – 1,5 cm, st. – 0,2 cm, aukšt. – 0,9 cm	Nuo rusiškos rankinės granatos RG-42; naudota metant granatą; sulenkta dirbtinai po sprogdimo				atsitikt.	119 nuotr.
40	Tūta, Kalašnikovo	žalvaris	Ilg. – 4,85 cm, sk. – 1,1 cm	Kalibras – 7,62x39 mm IM (imitacinio šovinio); 1997 m.; iššauta; markiruotė „97 10“				atsitikt.	130 nuotr. Iššauta Krašto apsaugos savanorių
41	Kastuvo darbinė plokštė, plokščiagalė	geležis	Ilg. su įmova – 34,9 cm, pl. – 22 cm	Įmovoje išlikusi 2,6 cm ilgio vinis				atsitikt.	57 nuotr.
42	Smaigas	geležis	Ilg. tiesia linija – 126 cm, sk. – 0,6 cm, rankenos ilg. – 11 cm, st. – 2,2 cm	Deformuotas; galo link plonėjantis; rankena padaryta patogiam paėmimui, nulūžusi				atsitikt.	
43	Smaigas	geležis	Ilg. – 130,2 cm, sk. – 0,6 cm, rankenos ilg. – 10,9 cm, st. – 2,2 cm	Šiek tiek deformuotas; galo link plonėjantis; rankena padaryta patogiam paėmimui				atsitikt.	
44	Smaigas	geležis	Ilg. tiesia linija – 130 cm, sk. – 0,6 cm, rankenos ilg. – 10,6 cm, st. – 2,2 cm	Galas užlenktas, plonėjantis; rankena padaryta patogiam paėmimui				atsitikt.	121 nuotr.
45	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 *“				atsitikt.	
46	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 *“				atsitikt.	
47	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 *“				atsitikt.	

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
48	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
49	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
50	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
51	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
52	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
53	Granatos žiedelis	geležis	Sk. – 2,9 cm, st. – 0,6 cm	Nuo rusiškos rankinės granatos <i>RG-42</i> ; kaištis neišlikęs				118 nuotr.	
54	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
55	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
56	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
57	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
58	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.
59	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“					atsitikt.

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
60	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“	atsitikt.				
61	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“	atsitikt.				
62	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“	atsitikt.				
63	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm		atsitikt.				
64	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,8 cm		atsitikt.				
65	Bakelio, žibalo, fragmentai	geležis	Sk. – 7,9 cm	2 fragmentai, deformuoti, ištrupėję	1	A3	57 cm		
66	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	A3	47 cm		
67	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	A3	46 cm		
68	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1944 (1945?) m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,44 (45?) ...“	1	B3	124 cm		
69	Saga	žalvaris	Sk. – 2,3 cm, aukšt. – 0,6 cm	Viršuje pavaizduotas Vytis; kilpelė deformuota	1	B4	77 cm	101 nuotr.	
70	Dirbinio fragmentas	žalvaris	Ilg. – 2,2 cm, pl. – 1,7 cm	Sulankstyta skardelė	atsitikt.				
71	Skardelė	žalvaris	Ilg. – 5 cm, pl. – 2,4 cm	Sulankstyta, karpyta	atsitikt.				
72	Vinis	geležis	Ilg. – 3,8 cm, galvutės sk. – 0,8 cm	Galiukas nulūžęs, galvutė nulenкта	1	D1/2	49 cm		
73	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „,48 * 3 *“	1	C2	119 cm		
74	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	atsitikt.				

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
75	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	atsitikt.				
76	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	A4	76 cm		
77	Saga	žalvaris	Sk. – 2,1 cm, aukšt. – 0,4 cm	Viršutinė dalis nukritusi; dalis šono nulūžę; kilpelė deformuota	1	B3	134 cm		
78	Tūta, karabino „MAS-36“	žalvaris	Ilg. – 5,4 cm, sk. – 1,2 cm	Kalibras – 7,5x5,4 cm; 1939 m.; prancūziška; iššauta; markiruotė „39 I 2 SF“; kaklelis praplėstas; viduje išlikę parako	1	C1	1 cm	130 nuotr.	
79	Indelio, vaistų, dugnas	stiklas	Sk. – 3,5 cm, st. – 0,4 cm	Su užrašu „50“ (ml); dugnas apdužęs	1	B/C 3	129 cm	109 nuotr.	
80	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1944 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „44 38“	1	B4	101 cm		
81	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“	atsitikt.				
82	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	atsitikt.				
83	Vinis	geležis	Ilg. – 5,1 cm, galvutės sk. – 0,6 cm		1	A3	102 cm		
84	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“; apdegusi	1	B3	117 cm		
85	Vinis	geležis	Ilg. tiesia linija – 7,2 cm, galvutės sk. – 0,8 cm	Deformuota	1	B3	117 cm		
86	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; iššauta; markiruotė neįžiūrima	atsitikt.				

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
87	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
88	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; iššauta; markiruotė nežiūrima					atsitikt.
89	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
90	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška					atsitikt.
91	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
92	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 *“					atsitikt.
93	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
94	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1946 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „46 * 3 *“				126 nuotr.	
95	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 I 3 *“				126 nuotr.	
96	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
97	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 *“					atsitikt.
98	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 *“				127 nuotr.	

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
99	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1946 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „46 * 3 *“					
100	Pasagvinė	geležis	Ilg. – 2,9 cm, galvutės pl. – 0,7 cm	Galvutė stačiakampio skersinio pjūvio					
101	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; iššauta					
102	Pasagvinė (?)	geležis	Ilg. – 3,2 cm, galvutės pl. – 0,6 cm	Galvutė stačiakampio skersinio pjūvio, galiukas užlenktas					
103	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1944 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „44 * I 304 L * I“				125 nuotr.	
104	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					
105	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					
106	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					
107	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	D1	13 cm		
108	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					
109	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; iššauta; markiruotė neįžiūrima					
110	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
111	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
112	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“					atsitikt.
113	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm						atsitikt.
114	Vinis	geležis	Ilg. – 6,5 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės išlikęs tinklinis raštas					atsitikt.
115	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm						atsitikt.
116	Vinis	geležis	Ilg. – 6,4 cm, galvutės sk. – 0,7 cm						atsitikt.
117	Vinis	geležis	Ilg. – 6,1 cm, galvutės sk. – 0,8 cm						atsitikt.
118	Vinis	geležis	Ilg. – 6,2 cm, galvutės sk. – 0,6 cm						atsitikt.
119	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm						atsitikt.
120	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Galvutė aptrupėjusi					atsitikt.
121	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės išlikęs tinklinis raštas					atsitikt.
122	Vinis	geležis	Ilg. – 6,6 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Deformuotas					atsitikt.
123	Vinis	geležis	Ilg. – 6,5 cm, galvutės sk. – 0,6 cm						atsitikt.
124	Vinis	geležis	Ilg. – 6,6 cm, galvutės sk. – 0,7 cm						atsitikt.
125	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės išlikęs tinklinis raštas; ji aptrupėjusi					atsitikt.
126	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės šiek tiek išlikę tinklinio rašto					atsitikt.
127	Vinis	geležis	Ilg. – 6,6 cm, galvutės sk. – 0,6 cm						atsitikt.

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
128	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm			atsitikt.			
129	Vinis	geležis	Ilg. – 6,6 cm, galvutės sk. – 0,7 cm			atsitikt.			
130	Vinis	geležis	Ilg. – 6,2 cm, galvutės sk. – 0,7 cm			atsitikt.			
131	Vinis	geležis	Ilg. – 5,7 cm, galvutės sk. – 0,7 cm			atsitikt.			
132	Vinis	geležis	Ilg. – 6,5 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės išlikęs tinklinis raštas		atsitikt.			
133	Vinis	geležis	Ilg. – 6,1 cm, galvutės sk. – 0,8 cm			atsitikt.			
134	Vinis	geležis	Ilg. – 6,5 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės išlikęs tinklinis raštas; ji aprtrupėjusi		atsitikt.			
135	Vinis	geležis	Ilg. – 6,3 cm, galvutės sk. – 0,6 cm			atsitikt.			
136	Vinis	geležis	Ilg. – 6,3 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės šiek tiek išlikę tinklinio rašto		atsitikt.			
137	Vinis	geležis	Ilg. – 6,4 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės išlikęs tinklinis raštas		atsitikt.			
138	Vinis	geležis	Ilg. – 6,7 cm, galvutės sk. – 0,6 cm	Deformuota		atsitikt.			
139	Vinis	geležis	Ilg. – 6,5 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės išlikęs tinklinis raštas		atsitikt.			
140	Vinis	geležis	Ilg. – 6,5 cm, galvutės sk. – 0,7 cm			atsitikt.			
141	Vinis	geležis	Ilg. – 6,5 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės šiek tiek išlikę tinklinio rašto		atsitikt.			
142	Vinis	geležis	Ilg. – 7 cm, galvutės sk. – 0,6 cm	Galvutė aprtrupėjusi		atsitikt.			
143	Vinis	geležis	Ilg. – 6,5 cm, galvutės sk. – 0,7 cm			atsitikt.			
144	Vinis	geležis	Ilg. – 6,4 cm, galvutės sk. – 0,7 cm			atsitikt.			
145	Vinis	geležis	Ilg. – 6,4 cm, galvutės sk. – 0,7 cm	Ant galvutės šiek tiek išlikę tinklinio rašto		atsitikt.			

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
146	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“	atsitikt.				
147	Vinis	geležis	Ilg. – 10,3 cm, galvutės sk. – 1 cm		1	B3	121 cm		
148	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,5 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška; deformuota	1	D2	23 cm	133 nuotr.	
149	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	D2	29 cm		
150	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	C1	41 cm		
151	Stiklo šukės	stiklas	Didžiausio fragmento dyd. – 4,1x2,9 cm, stiklo st. – 0,05 cm	4 šukės; stiklas skaidrus, žalsvo atspalvio, gaubtas	1	A3	116 cm		
152	Dirbinio dalis	geležis	Ilg. – 10,4 cm, pl. – 3,8 cm, aukšt. – 2,4 cm	Pagaminta iš geležies skardos, gaubta, abiejose pusėse su trim „dantukais“	atsitikt.			123 nuotr.	
153	Strypelio fragmentas	geležis	Ilg. – 2,1 cm, st. – 0,3–0,4 cm	Keturkampio skersinio pjūvio	atsitikt.				
154	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1944 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „44 48“	atsitikt.				
155	Dangtelis, buteliuko	geležis	Sk. – 2,1 cm, aukšt. – 1,6 cm, vidinės kiaurymės sk. – 1,2 cm	Apvalus	1	D4	30 cm	96 nuotr.	
156	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“	1	D4	43 cm		
157	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	D4	51 cm		
158	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	D4	51 cm		

L. n.	Radinys	Medžiaga	Matmenys	Papildomas aprašymas	Plotas	Kvadratas	Gylis	Nuotrauka	Pastabos
159	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1944 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „44 ...“	1	C4	72 cm	125 nuotr.	
160	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“	atsitikt.				
161	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	atsitikt.				
162	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	atsitikt.				
163	Skardelės	žalvaris	Ilg. – 5,9; 5,7 cm; pl. – 1,6; 1,4 cm	Dvi skardelės; sulankstytos, karpytos	1	C4	69 cm		
164	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	C3	77 cm		
165	Kulka, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	vario lydinys, žalvaris, švinas	Ilg. – 1,4 cm, sk. – 0,762 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; rusiška	1	D3	29 cm		
166	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“	atsitikt.				
167	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė	atsitikt.				
168	Pasagvinė	geležis	Ilg. – 2,6 cm, galvutės pl. – 1 cm	Galvutė stačiakampio skersinio pjūvio; deformuota	atsitikt.				
169	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1945 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „45 T“	atsitikt.				
170	Pasagvinė	geležis	Ilg. – 5,4 cm, galvutės pl. – 0,9 cm	Galvutė stačiakampio skersinio pjūvio	atsitikt.				
171	Tūta, pistoleto-kulkosvaidžio PPŠ	žalvaris	Ilg. – 2,41 cm, sk. – 0,996 cm	Kalibras – 7,62x25 mm; 1948 m.; rusiška; iššauta; markiruotė „48 * 3 *“	atsitikt.				